

Audronė KAUKIENĖ
Klaipėdos universitetas

BENDRIEJI RYTŲ BALTŲ KALBŲ *Cėm* (*leĩti–lėmt*) TIPO VEIKSMAŽODŽIAI TARP KITŲ *CėR* TIPO VEIKSMAŽODŽIŲ

Objektas. Šiuo straipsniu baigiama visų *CėR* (t. y. *CeR-ti*, *CeR-ĩ-a*, *CėR-ė*) tipo veiksmažodžių analizė. Jame tiriamos *Cėm* tipo šakninių veiksmažodžių poros lietuvių ir latvių kalbose, gretinant su *Cėr* ir i *Cėl* tipo veiksmažodžiais. Prūsų kalbose duomenys tik pateikiami sugretinimui. Dėl medžiagos stokos, o ypač dėl reikšmingų morfologinių ir morfonologinių skirtumų, prūsų kalbos veiksmažodžiai negali būti lygiavertiškai tiriami su rytų baltų kalbų veiksmažodžiais.

Lie. *leĩti* – la. *lėmt* tipo veiksmažodžiai daug kuo panašūs į tipą lie. *gėrti*, *gėria*, *gėrė* – la. *dzeĩt*, *dzeŗu*, *dzėru* „gerti“ ir lie. *kėlti*, *kėlia*, *kėlė* – la. *ceĩt* (*eĩ*), *ceŗu*, *cėlu* „kelti“ (apie juos žr. Kaukienė 2005; 2006): esamajame laike *CėR* veiksmažodžiai paprastai yra *ia* kamieno, būtajame – *ė* kamieno, jiems būdingas preteritinis šaknies balsio pailgėjimas.

Porų su šakniniu *m* yra mažiau negu su šakniniais *r* ar *l* – rasti tik 4 bendrieji pavyzdžiai (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. *Cėm* tipo veiksmažodžiai rytų baltų kalbose

šaknies rekonstrukcijos (ryt.bl.)	lie.	la.
* <i>lėm-</i> / <i>*lim-</i> „lemti, spręsti“ (*laužti)	<i>leĩti</i> (<i>ėm</i>), <i>lėmia</i> , <i>lėmė</i> (<i>ė</i>) <i>lĩmti</i> , <i>lĩmsta</i> , <i>lĩmo</i> <i>lũmti</i> , <i>lũmsta</i> , <i>lũmo</i> „kristi, smukti“	<i>lėmt</i> (<i>eĩ</i> , <i>eĩ</i>), <i>lemju</i> , <i>lėmu</i> „lemti“ <i>lĩmt</i> (<i>liĩt</i> , <i>liĩt</i>), <i>-stu</i> , <i>limu</i> <i>lũmt</i> (<i>uĩ</i>), <i>-stu</i> , <i>-u</i> „linkti, lūžti“
* <i>rėm-</i> / <i>*rim-</i> „remti“	<i>reĩti</i> (<i>ėm</i>), <i>rėmia</i> , <i>rėmė</i> (<i>ė</i>) <i>rĩmti</i> , <i>rĩmsta</i> , <i>rĩmo</i>	<i>reĩtiė</i> s (<i>eĩ</i>), <i>-juo</i> s, <i>rėmuo</i> s <i>rĩmt</i> (<i>iĩ</i> , <i>iĩ</i>), <i>rĩmstu</i> , <i>rimu</i> „rimti“
* <i>vėm-</i> / <i>*vim-</i> „vemti“	<i>veĩti</i> , <i>vėmia</i> , <i>vėmė</i>	<i>veĩt</i> , <i>vemju</i> , <i>vėmu</i>

1 lentelės tęsinys

šaknies rekonstrukcijos (ryt.bl.)	lie.	la.
*trēm-/*trim- „tremti, varyti šalin“	<i>treñti, trēmia, trēmė</i> <i>trĩmti, trĩmsta, trĩmo</i> „slũgti, mažti, tilti“; „drungti“, „bijoti, drebėti“	<i>°tremt, tremju, tremu</i> <i>trimt, -stu „?“</i>

Atskirose (lietuvių ar latvių) kalbose, ypač jų tarmėse, aptariamojo tipo veiksmažodžių yra ir daugiau. Jie neturi ekvivalentų kitoje rytų baltų kalboje, gali būti išlikę ar susiformavę vienoje ar kitoje kalboje savarankiškai. Baltiškas (ar net senesnes) šaknis turi lie. *señti (ém)*, *sēmia // sēma, sēmė* [la. *sm-ēlt (smēlu, smēlu)* „semti“ turi naujai išplėstą šaknį], la. *ņeñt (eñ)*, *nemt, nemu, nēmu (ē, è)* „imti“, tarm. *jeñt (eñ)*, *jeñmu, jēmu* (lie. *iñti, ìma // (j)ēma // ìmia, ēmė // ìmė* turi kiek kitokią balsių kaitą), *gremt, gremju, grēmu* „murmėti“ (gal jis sietinas su pr. *grĩmons* „(su)giedojęs“, lie. *gramėti*), plg. Kaukienė 2004, 123). Lietuvių tarmėse ir senuosiuose raštuose užrašytas 2 *lėmti* „kišti, karti (liežuvi)“ (*Šuo iš karščio išlēmė liežuvi* Sn. *Bėginėj, siūbuoj, liežuvi išlēmę* KN 267). Tokia reikšmė veiksmažodis *lėmti* vartojamas pietrytinėse lietuvių tarmėse, užrašytas DvŽ ir DrŽ. Jis gali būti istoriškai susijęs su 1 *lemti* „skirti likimą, spręsti“ (žr. 1.2.2).

Grynai tarminiais imitatyviniais forminiais laikytini *°dzemti, -ia, -ė* K. Būg. „dzimbti, zirzti“ LKŽ 2, 998, *skreñtis, skrēmiasi, skrēmėsi* menk. „eiti, vilktis“ (*Žiūrėk, jau mūsunk skrēmiasi* Grv. *atsi-* „ateiti, atsivilkti“, *užsi-* „per anksti atsikelti“: *Ko tu tep anksti užsiskrėmei – da gaidžiai negiedojo* Grv) LKŽ 12, 1051, 1 *streñti, strēmia, strēmė* „pamažu eiti“ (*Mano arklys strēmia, strēmia, ir tai susveja tave* Pls), 2 *streñti, strēmia, strēmė* „griebti, stverti“ (*Strēmė tarbas ir maišę ir pabėgo namo* Šlčn) LKŽ 13, 951.

Prūsų kalboje veiksmažodinius atitikmenis turi *leñti* ir *vėmti*: *lembtwey, limtwei* „laužti“, *limatz, lymutz, līmauts* „laužė“ ir *wimbmis* „speien (spjauti)“ GrG 31, *wyms* GrH, *wynis* „spei (spjauk)“ GrF36. Veiksmažodis *reñti* turi tik giminiškų vedinių: *rāms* „sittig (doras, ramus)“, vietovardžiai *Romow, Rômowe*. Šaknies **trem-* „tremti“ prūsų kalbos paminkluose nėra jokių pėdsakų.

Tikslas. Straipsnyje siekiama aptarti bendruosius *lemti* tipo rytų baltų veiksmažodžius įvairiais lygmenimis (semantiniu, morfologiniu, morfologiniu), nustatyti jų darybinius-etimologinius ryšius su bendrašakniais kitų struktūrinių tipų veiksmažodžiais. Sugretinus abiejų rytų baltų kalbų duomenis, išryškinami jų panašumai ir skirtumai. Drauge bandoma apžvelgti paties struktūrinio tipo formavimąsi, jo susidarymo sąlygas ir laiką. Todėl sinchroninę analizę papildė diachroninė. Aptariamieji veiksmažodžiai turi senas šaknis, atitikmenų giminiškose kalbose. Atskiri pavyzdžiai lingvistinėje literatūroje yra ne kartą įvairių autorių analizuoti. Nors kai kurie kitų kalbų giminaičiai yra tik vediniai, tačiau etimologai paprastai atstato indoeuropietiškas veiksmažodines šaknis. Tos rekonstrukcijos įvairuoja ir struktūriškai, ir semantiškai (tai bus aptarta atitinkamuose skyriuose). Grupinė panašaus tipo pavyzdžių analizė leidžia tokias rekonstrukcijas patikslinti, padaryti daugiau istorinio pobūdžio išvadų.

Visais atvejais aptariamieji *Cēm* tipo veiksmažodžiai gretinami su kitais *CėR* tipo pavyzdžiais, daromi apibendrinimai apie jų raidos bendrumus ir skirtumus.

Struktūra. Straipsnį sudaro trys dalys: pirmojoje aptariama veiksmažodžių semantika, antrojoje – morfonologija (vokalizmas, kirčiavimas, konsonantizmas), trečiojoje – morfologija (esamojo ir būtojo laiko kamienai, ryšiai su kito struktūrinio tipo bendrašakniais veiksmažodžiais). Analizuojant semantiką, sinchroninė ir diachroninė analizė yra viename bendrame skyriuje. Aptariant formaliosios struktūros dalykus, daugiausia dėmesio skiriama rytų baltų kalbų morfonologijos ir morfologijos analizei, o jų gretinimas su kitų kalbų atitikmenimis pateiktas vėliau atskirame skyrelyje (žr. 3.3).

1. Semantika

Pirmiausia latviškųjų ir lietuviškųjų pavyzdžių porų kategorinės ir leksinės reikšmės sugretinamos sinchroniškai (1.1), po to aptariama reikšmių raida (1.2).

1.1. Reikšmių sugretinimas

Kategorinės (abstrakčiosios) reikšmės. Nagrinėjamiems rytų baltų veiksmažodžiams būdinga *a k t y v a u s v e i k s m o* reikšmė. Daugelis

yra tranzityvūs ar gali būti tranzityviai vartojami: lie. *lẽmti (lémti), lēmia, lēmė (lémė)* : la. *lèmt (ẽm̃, ẽm̃), lemju, lēmu* „lemti, spręsti“; lie. *rẽmti, rēmia, rēmė* [: la. *rẽmtiēs (ẽm̃), -juōs, rēmuōs* – tranzityvumą panaikina sangrąža], lie. *trẽmti, trēmia, trēmė* : la. *tremt, tremju, tremu*. Tik lie. *vėmti, vēmia, vémė* „nevalingai šalinti maistą iš skrandžio pro burną“ : la. *vẽmt, vemju, vēmu* „vemti“ reiškia savaiminį veiksmą ir yra intranzityvūs. Dabartinėse lietuvių ir latvių kalbose nebūdingas veiksmo poveikis objekto struktūrai. Daugiausia su objektu (ar kitu subjektu) susijęs veiksmažodis *rẽmti*. Tai gali būti neutralus kontaktas, be ryškesnio poveikio: „būti prie pat ko, siekti, liestis“, prk. „aukštai iškilus, siekti (dangų, debesis)“. Galimas ir poveikis objektui (ne tik mechaninis, bet ir fiziologinis ar psichologinis), kuris gali būti ir teigiamas, ir neigiamas, plg.: „dėti ramstį, spirti“ (→ „statyti, dirbti“), „pritarti, palaikyti“, refl. „vadovautis“, „pasitikėti“ ir „įsispyrus versti, griauti“, „spausti, bestti“, „diegti, durti“, refl. „priešintis, kovoti, grumtis“, „ginčytis, prieštarauti“. Neretai tą ar kitą reikšmę paryškina priešdėlis.

Kai kuriems veiksmažodžiams efektyvinė (poveikio objekto struktūrai) reikšmė gali būti istoriškai rekonstruojama (pvz., „lemti“ ← „laužti“), žr. 1.2.2.

Leksinės (konkrėciosios) réikšmės. Dauguma lietuviškųjų ir latviškųjų atitikmenų yra tapačios ar labai artimos reikšmės (plg. *lẽmti – lèmt* „lemti“ ir kt.). Jei tas ar kitas veiksmažodis turi keletą įvairių reikšmių, dažniausiai abiejose rytų baltų kalbose daugelis jų, bent jau pagrindinės, sutampa. Pavyzdžių réikšmės įvairios: judėjimas („tremti“), biologiniai veiksmai ar procesai („vemti“).

Būdingas reikšmių **abstraktėjimas**, perėjimas į socialinių santykių sferą.

Gana abstrakčios reikšmės yra lie. *lẽmti* : la. *lèmt* „lemti, spręsti (spriežot, domājot pieņemt kādu lēmumu...)“ ir lie. *trẽmti, trēmia, trēmė* : la. *tremt, tremju, tremu*.

Nors LKŽ nurodyta net 9 *lẽmti (lémti)* reikšmės, jos gana artimos pagrindinėms, nurodytoms DLKŽ – „iš anksto skirti (likimą)“, „turėti sprendžiamos reikšmės“, „rodyti ką būsiant, įvyksiant“. Veiksmažodis vartojamas ne visose tarmėse (sakysim, jis neužfiksuotas ZtŽ) ar vartojaja-

mas kitomis reikšmėmis. Tarmėse yra ir konkretesnės reikšmės pėdsakų [plg. 2 *lėmti* „kišti, karti (liežuvi)“]. Pietinėse tarmėse *lėmti* gali reikšti „tarti, sakyti ką netyčia“; išsi- „išsistarti, prasitarti“ (plg. LzŽ 144).

Lie. *tremti* gyvai vartojamas daugiau vakarinėse tarmėse (jis yra DūnŽ, bet jo nėra LzŽ, DrŽ, ZtŽ). Be gana savitos, su socialiniu ar politiniu gyvenimu susijusios reikšmės „teismo nuosprendžiu ar valdžios galia pašalinti asmenį iš jo gyvenamosios vietos arba tėvynės“, kuri būdinga bendrinei kalbai, veiksmožodis tarmėse ar senuosiuose raštuose gali turėti ir daug paprastesnių reikšmių: „siųsti, varyti tolyn, grūsti, šalinti“ (ne tik nuo ko, bet ir link ko, pvz., *Viešpatys visoki ant žmonių susimilkiait, kuni-gump žmones ... tremkiait* Mž11. *Ans nepapeikia maldos pakarnųjų, niekad notrėmęs est maldų manųjų* KN 18); „minti, stumti (koja), trempti [*Taip sako Viešpats – tremk (kapanuok) su kojomis* CII566. *Geriau tave, bernužėli, perkūnas nutrenktų, negu mano vainikėlį po kojom sutremtų* LTR (Kz)]; „drausti, neleisti, trukdyti“ (*Aš jį tremiu, neleidžiu eiti, sulaikau* J. *Keliaujant brolis trokšdamas norėjo atsigertiena iš pėdo arklio, bet sesuo nutrėmė jį nuo šio Gmž. ... oi mano vyras nemyli, kai anam kas pėrtremia kalbą!* Vdš). Be to, tarmėse veiksmožodis *tremti* gali reikšti ir fiziologinius ar psichologinius procesus: „sunerimti, susirūpinti“ (*Nusigandę tad ir susitrėmę, tikėjos dvasię regį* SPII248); „raminti“, „malšinti“ [*Aš ne kiršinu, bet tremiu* Jnšk. *Neipartrema* (nebeartrema) *to augimo skausmo i vaistai* DūnŽ].

Bendrinėje latvių kalboje veiksmožodis *tremt* nebevartojamas. K. Miūlenbacho žodyne (ME 237) kaip pirmesnė užrašyta reikšmė „trampeln, stampfen (grūsti)“, tačiau pavyzdžiais pailiustruota tik antroji – „wegjagen (išvaryti)“ (*es padzīts, iz tēvijās tremts* MWM. VI. 89).

Veiksmožodis *remti* vartojamas daugelyje tarmių, tačiau jo nėra kai kuriuose tarmių žodynuose (pvz., LzŽ nėra nei *remti*, nei *rimti*, nors yra *raminti*, *ramūs* ir *rimastis* „nerimas“). LKŽ 11, 433 nurodyta net 17 reikšmių, jos gana artimos ir gana konkrečios „dėti ramstį, spirti, palaikyti“, prk. „diegti, durti; spausti“ ir kt. (: la. *remtiês (em̃), -juôs, rēmuôs* „remtis“). Tačiau ir šis veiksmožodis gali turėti ir abstraktesnių, su socialiniais santykiais susijusių reikšmių: „pritarti, palaikyti“, „šelpiti, padėti“.

Konkrečiausia yra veiksmožodžio *vemti* reikšmė „nevalingai šalinti maistą iš skrandžio pro burną“. Tiesa, lietuvių tarmėse metaforiškai jis

gali reikšti ir „mesti iš vidaus“ (*Už kalno kaminai vėmė pilkus dūmus stulpu į aukštą Žem.*), „nemaloniai, tiesmukai viską pasakoti, rėžti“ ar net „čiulbėti, giedoti (apie volunge)“.

1.2. Reikšmių raida

Ne visi veiksmažodžiai yra išlaikę senąją reikšmę, kai kuriems būdingi istoriniai reikšmių pakitimai arba reikšmės išsišakojimas (polisemija). Tiesa, *Cėm* tipo veiksmažodžiai ne tokie polisemiški kaip *Cėr* ir *Cėl* (plg. Kaukienė 2005; 2006, 1.2).

1.2.1. Senąją reikšmę išlaikė vienas veiksmažodis:

baltų **uēm-*/**uim-* „vemti, spjauti“ – lie. *vėmti*, *vėmia*, *vėmė*, la. *veĩt*, *veĩju*, *vėmu* „vemti“, pr. *wimbis* „speien (spjauti)“ GrG 31, *wyms* GrH, *wynis* „spei (spjauk)“ GrF36 < ide. **uem-*/**uṃ-* „vemti, spjauti“ (*uem-*, *uema-* „speien, sich erbrechen“ Pokorny 1146; *uemh₁ „erbrechen“ LIV 621; **uemH-* „spjauti, vemti“ Mažiulis 4, 239–240; **uem-* „spļaut, vemt“ Karulis 2, 506). Regis, rytų baltų kalbose reikšmė susiaurėjo, paprastai reiškia tik „vemti“.

Kitų kalbų veiksmažodiniai atitikmenys: s. i. *vámīti*, *vamati* „vemti“, gr. ἐμέω „vemiui, išspjaunu“, lo. *vomō*, *-uī*, *-itum*, *-ere* „vemti“. Germanų kalbose tik įvairūs vediniai: norv. dial. *vimla* „Übelkeit empfinden (jausti šleikštulį)“, *vimra* „Übelkeit verursachen (kelti šleikštulį)“, s. šv. *vand* „Eckel (šleikštulys)“, s. isl. *vāma* „Übelkeit (šleikštulys)“, *vāmr* „ekelhafte Person (šlykštus asmuo)“. Slavų kalbose šaknis neužfiksuota.

1.2.2. Kiti veiksmažodžiai yra patyrę vienokių ar kitokių reikšmės pakitimų:

baltų **lēm-*/**lim-* „lenkti, laužti“ → ryt. balt. „lemti, spręsti“ – lie. *lėĩti* (*lėĩmti*), *lėĩmia*, *lėĩmė* (*lėĩmė*) : la. *lēm̃t* (*eĩt̃*, *eĩt̃*), *lemju*, *lėmu* „lemti, spręsti“, pr. *lembtwey*, *limtwei* „laužti“ < ide. **lem-*/**lṃ-* „lenkti, laužti“ (1 *lem-* „zerbrechen; zerbrochen, weich“ Pokorny 674; *lemH „brechen“ LIV 370; **lem-* „(sa)lauzt, (sa)lūzt; salauzts, mīksts“ Karulis 1, 514; balt.-sl. **lem-* (: **lim-*) „laužti“ suponuoja ide. dial. **lem-* „laužti“ Mažiulis 63; **lem-*/**lom-* „ломать“ Levickij 136). Šaknis gali būti išplėsta (žr. 2.2).

Šakniniai veiksmažodžiai išlikę baltų kalbose, o kitose kalbose – tik vediniai. Pirmiausia minėtini slavų ir germanų priesaginiai iteratyvai – s. sl. *lomiti*, *lomljō*, r. *ломить*, *ломлю*, le. *łomić*, *łomię* ir kt., s. isl. *lemja*

„mušti, daužti“ (plg. lie. *laminti*, *lámdyti*) ir įvairūs jų vardažodiniai vėdiniai, reiškiantys laužymą ar jo rezultatą, įrankį, pvz.: r. *лом* „laužas, atlauža, laužtuvas“, s. ang. *lama* „raišas“, s. v. a. *lam*, s. isl. *lami* „sužalotas“ (iš germ. **lam-* „sulaužytas“ Le vic k i j 136). Kitose kalbose veiksmažodinių giminaičių nėra – tik giminiški vardažodžiai: gr. *ωλεμές, -έως* „unermüdtlich (nepavargstantis)“, ven. MN *lemetor*, alb. *lemë*, geg. *lamë* „Tenne, Ölmühle (grendymas, aliejaus spaudykla)“ (= r. *лом*), gal ir keltiški giminaičiai (nors jų reikšmės gana tolimos) s. air. *ro-la(i)methar* „wagt (drįsta)“, val. *llafasu* „wagen (drįsti)“, v. air. *laime* „fade, töricht, impotent (lėkštas, nevykęs)“ ir kt. (žr. P o k o r n y 674). Tiesa, V. Mažiulis, pritardamas Chr. S. Stangui (plg. S t a n g LS 33) ir kt., balt.-sl. *lem / **lim-* „laužti“ drauge su germ (adj.) **lam-* „(ap)laužytas“ ir pan. laiko „ekskliuzyvine protobalt.-sl.-germ. leksine bendrybe“ (M a ž i u l i s 62, 63 ir lit.). Panašiai mano ir slavistai (V o v k 45–47).

Dabartinėse lietuvių ir latvių kalbose lie. *lemti* (*lémti*) ir la. *lèmt* (*eñ, eñ*) „lemti“ turi gana abstrakčią reikšmę. Senesnę reikšmę „laužti“ / „linkti“ dar yra išlaikę iš tos pačios šaknies išriedėję intarpiniai ar *sta* kamieno mutatyvai lie. *lìmti*, *lìmsta*, *lìmo* „linkti, lūžti“ ir *lùmti*, *lùmsta*, *lùmò* „kristi, smukti“, la. *lìmt* (*lìmt, ðìmt*), *-stu*, *limu* „linkti, lūžti, nespėkà slìgt (zemė)“, *lùmst* (*uñ*), *-stu*, *-u* „zusammenknicken, (zusammen)sinken (linkti, lūžti)“. Su senąja reikšme susiję ir įvairūs veiksmažodiniai bei vardažodiniai vėdiniai, plg. lie. *laminti*, *lámdyti*, daiktavardžiai, turintys reikšmę „loma, įlinkis“, „bala, pelkė“: lie. *lomà*, *lõmq*, la. *lāma* „klanas, bala, pelkė“, „laužimas“, „atlaužta dalis“, „spąstai“: lie. *lamatà*, *lāmatas*, *-ai*, *lúomas* „nuolauža“, la. *lamatas*, *lamata* „spąstai“, būdvardžiai (ir su jais susiję prievaismiai, daiktavardžiai), reiškiantys „klaidingas, kvailas“, „nevykėlis“: lie. *āplamas*, *aplamaĩ*, *āplamis*, la. *aplams* „klaidingas, paikas, kvailas“, *aplam* „klaidingai, kvailai“, *aplamis* „kvailys, žioplys“. Galimas dalykas, kad ir 2 *lémti* reikšmę „kišti, karti (liežuvi)“ galima išvesti iš „laužti, lenkti“, tai paremia ir perkeltinė reikšmė posakyje *gerklę išlėmus* (*šaukti, rékti*) (Sdb, Sml), t. y. *gerklę išvertus*. Savitos reikšmės yra ir dalyvinės kilmės būdvardžiai *lemtas* „šaukus, puikus, tinkamas“ ir *nelermtas* „netikęs, blogas, bloga lemiantis“.

Reikšmės raida galėtų būti tokia: „lenkti“, „laužti“ → „atlaužti, atidalyti, atskirti“ > „(pa)skirti kam kokį likimą, lemti“ (plg. M a ž i u l i s

3, 63). Be to, baltų tautosė likimas (dievų lėmimas) dažnai buvo simboliškai žymimas sulaužant kokį pagaliuką, todėl, Karulio manymu, reikšmė galėjo formuotis taip: „lauzt“ → „mainīt uzskatu, izškirties par ko“ → „noteikt, spriest“ (Karulis 1, 514).

Baltų *rēm-/rim- „remti“ / „rimti“ – lie. *reṁti* (*ém*), *rēmia*, *rēmē* ir *rīmti*, *rīmsta*, *rīmo*, la. *reṁtiēs* (*eñ*), *-juōs*, *rēmuōs* ir *rīmt* (*iñ*, *iñ*), *rīmstu*, *rimu* „rimti“ < ide. *rem-/rṁ- „remti“ / „rimti“ [*rem-*, *remə-* „ruhen, sich aufstützen; stützen“ Pokorny 864; *h₁rem „ruhig werden“ LIV 224; **rem-* „покоиться“, „стоять“ Абаев 374; **rem(ə)-* „опираться“ Левickij 170; **rem-* „būt mierā; balstīties, balstīt“ Karulis 2, 114; ‘... balt. *rēm / **rīm-* „remti (stützen)“ / „rimti (ruhig werden)“ < ide. **rem(H)-* „t. p.“ Mažiulis 4, 10).

Atitikmenys kitose kalbose: s. i. *ramati*, *ramṇāti* „macht fest (tvirtina, remia)“, *rámate* „steht still, ruht (ilsisi, yra ramus)“, s. air. *fo-rim-* „setzen, legen (dėti, guldyti)“ (*stützen Pokorny 864), toch AB *rām-*, B *ram-* „sich neigen, beugen (lenktis)“. Juos papildo įvairios reikšmės vediniai (žr. toliau).

Nors daugelis tyrinėtojų greta rekonstruoja reikšmes „remti (stützen)“ ir „rimti (ruhig werden)“, tačiau iš pirmo žvilgsnio jos gali atrodyti gana tolimos, todėl svarbu nustatyti jų sąsajas.

Su reikšme „rimti, būti ramiam“ pirmiausia siejasi *sta* kamieno giminičiai lie. *rīmti*, la. *rimt*. Be to, su ja galima sieti ir daugelį įvairių vedinių baltų ir kitose giminiškose kalbose: **kauzatyvus**, reiškiančius „raminti, ramdyti“: lie. *ramdýti*, *remdýti*, *ramìnti*, la. *rēmdêt*, *ramdît* „raminti“, *ramît* „raminti“, *remdinât* „raminti“, *rimdinât*, *riminât*, *ramstît(iês)* „nu(si)raminti“, *rimstîtiês* „ramintis, būti ramiam“, av. *rāmayeiti* „ramina“; **būdvardžius**, reiškiančius „ramus, romus“, „džiugus“, „rimtas“, „stiprus, patvarus“, „ramus, romus“ (ar jų tolimesnius vedinius): pr. *rāms* „doras, romus, ramus“, lie. *rāmas*, *ramùs*, *romas*, *romùs*, *riṁtas* (*rīmtas*), la. *rāms*, *rīmts*, *riṁts* „rimtas“, „patvarus, ramus“, s. i. *rāmá-* „erfreuend, lieblich, reizend (džiuginantis, mielas)“, pers. *rām* „romus, nuolankus“, gr. ἡσέμεα „sanft, leise, allmählich, langsam (švelniai, tyliai, lėtai)“, ἡσέμεω „bin ruhig (esu ramus)“; **daiktavardžius**, reiškiančius „ramybė, rimtis, taika“, „džiaugsmas“: go. *rimis* „Ruhe (ramybė)“, s. i. *rāma-* „Lust, Freude (džiaugsmas)“, *ratá-* „ste-

hen geblieben, sich genügen lassend, sich ergötzend (sustojęs, pasitenkinantis)“, *ratá-*, n „Liebenslust (meilės džiaugsmas)“, av. *rāman-* „Ruhe, Friede (ramybė, taika)“.

Reikšmės „remti“ ir „rimti, raminti“ siejasi ne tik per vedinius. Jos gali būti greta net ir tame pačiame žodyje, plg: s. i. *rāmayati* „bringt zum stille stehen, macht fest (nutildo, tvirtina)“ ir „ergötzt (džiugina)“, oset. *urōmun, urōmyn* „zurückhalten (sulaikyti), hemmen (įtaisyti)“ ir „beruhigen (nuraminti)“. Iš gausių veiksmažodžio *reṁti* reikšmių artimiausios reikšmei „rimti, būti ramiam“ yra „pritarti, palaikyti“, refl. „vadovautis“, „pasitikėti“.

Su reikšme „(pa)remti, tvirtinti, daryti patvarų (stützen)“ susiję veiksmažodiniai vediniai lie. *ramstýti, reṁdinti, remdinėti, rýmóti*; daiktavardžiai, reiškiantys „atrama, ramstis“: lie. *rameñtas, raṁstis*, s. v. a. *rama*.

Ir psichologinė, ir fiziologinė ramybė susisijusi su patvarumu, atramos buvimu, todėl pirmine galima būtų laikyti reikšmę „(pa)remti, tvirtinti, daryti patvarų (stützen)“, o reikšmę „rimti (ruhig werden)“ – išvestine, rezultatine.

Kitos veiksmažodžio *reṁti(s)* reikšmės nėra labai patikimai paliudytos kitų kalbų pavyzdžiais. Reikšmė „priešintis, kovoti, grumtis“, „ginčytis, prieštarauti“ kitose kalbose nėra būdinga, gal būtų galima nurodyti tik r. *рeмство* „pyktis, neapykanta, nepasitenkinimas“ (: *susireṁti*, žr. *Vasmer* 3, 469).

Veiksmažodis *reṁti* gali reikšti ir „statyti, bauen“ (plg. *Reikia sureñt kokia pirtelė – nėra kur apspraust po darbų* Ut. *Palaukė[je] trobikę susirėmė i gyveno* Krš) arba „sukurti, užveisti, pasodinti“ (*Ūžrėmiau sodą, t. y. naują uždėjau* J), todėl jį galima sieti ir su lie. *remėsas* „dailidė“, la. *remesis* „t. p.“, o šiuos žodžius savo ruožtu su pr. *romestue* „kirvis su plačiais ašmenimis“, r. *рeмeсло, рeмeство* „amatas“ (taip mano *Vasmer* 3, 468–469; *Karulis* 2, 114 ir lit.). Kiti autoriai lie. *remėsas*, la. *remesis, reṁšess* „amatininkas“ ir kt. kildina iš kitos šaknies **rem-*, reiškiančios „kirsti, kapoti“, iš kurios la. *raṁstīt* „kirsti atšipusiu kirviu, akėti neaštria žagre“ [žr. *Endzelīns* DI IV (2) 296; *Otkupščikov* 175¹; *Mažiulis* 4, 31]. Tiesa, šaknies **rem-* „kirsti, kapoti“ indoeuropeistų žodynuose (*Pokorny*; LIV) nėra, tačiau visai atmesti tokios galimybės negalima. Kaip šios nuomonės autorius dažnai nurodomas K. Būga, tačiau, aptardamas *remėsas* ir kt. darybą bei kilmę, K. Būga teigia, kad „Šaknis *rem-* gali būti ta pati kaip ir žodyje „stützen“. Rodosi, kad yra sakoma: *trobą reṁti* „statyti, bauen““ (*Būga* 2, 304). Tiesa, tuoj pat pri-

¹ J. Otkupščikovas r. *рeмeсло, рeмeство* linkęs laikyti baltizmais (*Otkupščikov* 168–177).

duria, kad „Čia pridera ir *ramtyti* „rąbac, knuc“, pateikdamas ir daugiau panašios reikšmės žodžių, o kitur, rašydamas apie minėtus žodžius, *remti* tiesiog nenurodo (plg. B ū g a 2, 532). Kiti elgiasi panašiai – žodį *remėsas* ir kt. nei kildina iš **rem-* „kirsti, kapoti“, nei sieja su **rem-* „remti“. K. Miülenbachas, aptardamas la. *remesis* kilmę, šaknies **rem-* „kirsti, kapoti“ nenurodo, tačiau sieja šį žodį ir su la. *ramstīt*, ir su lie. *ramtyti* „rąbac“, pabrėždamas reikšmę „kirsti“ (ME 3, 509–10). Panašiai žodžio *remėsas* kilmę analizuoja E. Frenkelis (F r a e n k e l 717).

Ryt. baltų **trēm-*/**trim-* „varyti tolyn, grūsti, šalinti“ / „bijoti, drebėti“, „slūgti, mažti“ – lie. *treñti*, *trēmia*, *trēmė* ir 1 *trĩmti*, *trĩmsta*, *trĩmo* „rimti, slūgti, mažti“; „tilti, ščiūti“; „drungti, šilti“ (LKŽ 16, 843) bei 2 *trĩmti*, *trĩmsta* (*trima*), *trĩmo* „būti nedrąšiam, bijoti; drebėti, virpėti“ (LKŽ 16, 844), la. *tremt*, *tremju*, *tremu* (prūsų kalbos paminkluose šaknies **trem-* nėra jokių pėdsakų) < ide. **trem-* „spurdėti, virpėti, drebėti“ [*trem-*, *trem-* „trippeln, trampeln (trepsėti)“ und „zittern (drebėti)“ Pokorny 1092–1093; **trem-* „zittern (vor Angst)“ (prie pavyzdžių kaip naują darinį nurodo lie. *treñti*) LIV 589; *(e)*rem-* „zittern“ (auch „zucken, trippeln“) Walde-Hofmann 701; **trem-* Hofmann 372–373; *trem-* „hüpfen, springen“ Feist 501; **trem-* „mīdīt, spārdīt; tricēt“ Karulis 2, 419].

Veiksmožodinių atitikmenų yra įvairiose kalbose: gr. τρέμω „drebu, virpu“, lo. *tremō*, *-uī*, *-ere* „t. p.“; s. v. ž., s. saks. *thrimman* „hüpfen (šokinėti)“, v. v. ž. *drammen* „lärmen, heftig drängen (triukšmauti, stumdyti)“, s. isl. *þramma* „trampeln, schwer gehen (trypti, sunkiai eiti)“, toch A *trām-* „drebėti, supykti“, alb. tosk. *trēmp*, geg. *trem* „ich schrecke (išsigąstu)“, plg. dar vedinius go. *þramstei* „Heuschrecke (skėrys, žiogas)“, gr. τρούμος „virpulys“, toch. B *tremem* „virpulys“.

Lietuvių ir latvių kalbose įprastinė reikšmė „teismo nuosprendžiu ar valdžios galia pašalinti asmenį iš jo gyvenamosios vietos arba tėvynės“ yra nauja, susijusi su socialiniu ar politiniu gyvenimu. Tarmėse ir senuosiuose raštuose veiksmožodis *treñti* gali turėti ir daug paprastesnių reikšmių: „siųsti, varyti tolyn, grūsti, šalinti“ (ne tik nuo ko, bet ir link ko). Be to, jis gali reikšti ir fiziologinius ar psichologinius procesus ir semantiškai yra artimas įvairiems giminiškiems veiksmožodžiams – intarpiniams mutatyvams ar priesaginiams kauzatyvams: *susitrimti* „sunerimti, susirūpinti“ : 2 *trĩmti*, *trĩmsta* (*trima*), *trĩmo* „būti nedrąšiam, bijoti; drebėti, virpėti“; (*par*)*tremti* „raminti“, „malšinti“ : 1 *trĩmti*, *trĩmsta*, *trĩmo* „rimti,

slūgti, mažti“, lie. *trámdyti*, la. *traĩdĩt*, -u, -ĩju (*àm*, *aĩ*) „vaikyti, baidyti, gąsdinti“, *trimdĩt* „t. p.“.

Reikšmės raida galėtų būti tokia: „spurdėti, virpėti, drebėti“ > a) „spurdėti, šokinėti, judėti“ / „stumdyti, trypti, vaikyti, varyti“ (konkretus veiksmas, judėjimas); b) „drebėti, bijoti, pykti“ / „gąsdinti, tramdyti“ (emociniai, psichiniai procesai). Lie. *tremĩti* ir la. *tremt* turi pirmąją (varymo) reikšmę, tačiau tos pačios šaknies giminiškiems veiksmažodžiams būdingesnė antroji (drebėjimo, bijojimo)².

2. Morfonologija

2.1. Vokalizmas ir kirčiavimas

2.1.1. Abiejose rytų baltų kalbose analizuojamiesiems veiksmažodžiams būdinga *k i e k y b i n ė b a l s i ū k a i t a*: esamojo laiko šaknyje trumpasis balsis *e*, kuris būtajame laike pailgėja, o bendratyje susidaro dvigarsis, plg. lie. *leĩti* (*lémti*), *lėmia*, *lėmė* (*léme*) ir la. *lèmt* (*eĩ*, *eĩ*), *lemju*, *lėmu* „lemti“. Tik vienas latviškas pavyzdys neturi pailgėjimo būtajame laike: la. *tremt*, *tremju*, *tremu* (tokios šio žodžio formos užrašytos Miūlenbacho žodyne, žr. ME 4, 221, ir vėliau kartojamos kitų tyrinėtojų darbuose).

Iš tos pačios šaknies išriedėję intarpiniai ar *sta* kamieno veiksmažodžiai šaknyje turi *n y k s t a m a ė j ė* laipsnį *Cim* ar *Cum* (ne vien su šakniniu *i*, bet ir su *u*), plg. lie. *leĩti* (*lémti*) : *lĩmti*, *lĩmsta*, *lĩmo* ir *lũmti*, *lũmsta*, *lũmo* „kristi, smukti“ ir la. *lèmt* : *lĩmt* (*liĩt*, *liĩt*), -*stu*, *limu* „linkti, lūžti“, *lũmt* (*uĩ*), -*stu*, -*u* „zusammenknicken, (zusammen)sinken (linkti, smukti)“ (daugiau pavyzdžių žr. 3.2.1).

Nykstamąjį laipsnį (*im* ar *um*) gali turėti ir kiti veiksmažodiniai ar vardažodiniai giminaičiai, pvz.: la. *lumĩstĩtiẽs* „schwänzeln, sich anschmiegen, anschmeicheln (von Hunden) (meilintis, šunuodegiauti)“, *lumsti* „Weberheftlein, Nietenhölzer (tokia staklių dalis)“, lie. *lumšas* „su smarkiai įlenkta nugara (apie arklių, karvę); nerangus, apsideidęs“ (balt. **lėĩm-/*lim-* „laužti“);

---

² E. Fraenkeliš, remdamasis M. Petkevičiaus tekstų pavyzdžiais, aiškina, kaip galima susieti reikšmes „gąsdinti, trypti, stumdyti“ ir „varyti, tremti“: „Bei Pietkiewicz kommt *tremti* nebst den Kompos. *at(a)-, iš-, pa-tremti* im sämtlichen ihm eigentümlichen Bed. -schattierungen vor. An Hand des Textes von Pietkiewicz kann man sehr gut den Übergang von 'erschrecken, niedertreten, -stoßen' zu 'fortstoßen, verschrecken, -treiben, -bannen' konstatieren“ (F r a e n k e l 1117).

la. *rimdinât, riminât* „raminti“, lie. *riņtas, rīmtas, rūmtas* „rimtas“, la. *rìmts, riñts* (balt. **rēm-/rim-* „remti“ / „rimti“), plg. dar go. *rimis* „Ruhe (ramybė)“; la. *trimdît* „vaikyti, baidyti, gąsdinti“, *trimdinât* „trampeln (nerangiai eiti, trypti)“ (ryt. balt. **trēm-/trim-* „varyti tolyn, grūsti, šalinti“ / „bijoti, drebėti“, „slūgti, mažti“); lie. *vòmdyti* (balt. **uēm-/uim-* „vemti, spjauti“). Nykstamasis pailgintasis laipsnis retas, plg. lie. *rymóti* (balt. **rēm-/rim-* „remti“ / „rimti“).

Balsių kaitos galimybės papildo ir įvairūs vediniai, turintys pagrindinio (kartais – ir pailgintojo) laipsnio balt. *a* (ide. *o) eilės vokalizmą:

i t e r a t y v a i (ar k a u z a t y v a i) – lie. *laminti, lámdyti, lámstyti* „laužyti; raštuotai austi“, la. *lamât, lâmstîtiês* „sich rekeln, faulenzen, sich anschmeicheln (raivyti, dykinėti, meilikauti)“ (balt. **lēm-/lim-* „laužti“), plg. dar s. sl. *lomiti, lomljo*; lie. *ramdýti, remdýti, raminti*, la. *ramdît, ramît* „raminti“, *ramstît(iês)* „nu(si)raminti“ (balt. **rēm-/rim-* „remti“ / „rimti“), plg. dar av. *rāmayeiti* „ramina“; lie. *trámdyti, traminti* „mažinti skausmą, raminti“, la. *tramdît, tramdinât* „vaikyti, baidyti, gąsdinti“ (ryt. balt. **trēm-/trim-* „varyti tolyn, grūsti, šalinti“ / „bijoti, drebėti“, „slūgti, mažti“), plg. dar v. v. ž. *drammen* „lärmen, heftig drängen (triukšmauti, stumdyti)“, s. isl. *þramma* „trampeln, schwer gehen (trypti, sunkiai eiti)“;

v a r d a ž o d i n i a i g i m i n a i č i a i – lie. *lomà, lamatà* „smarkus laužymas (vėtros metu), aplūžęs daiktas; tinginys, apsilėidėlis“ *lamañtas* „dalis, gabalas, luistas“, *lāmatas* „t. p.“, *lamataĩ* „spąstai“, *lúomas* „nuolauža“, la. *lāma* „klanas, bala, pelkė“, la. *lamatas, lamata* „spąstai“ (balt. **lēm-/lim-* „lenkti, laužti“), plg. dar r. *лом*, s. ang. *lama* „raišas“, s. v. a. *lam*, s. isl. *lami* „sužalotas“; pr. *rāms* „doras, romus, ramus“, lie. *rāmas, ramùs, romas, romùs, rameñtas, rañstis, rémas*, la. *rāms* (balt. **rēm-/rim-* „remti“ / „rimti“), plg. dar s. v. a. *rama*, s. i. *rāmá-* „erfreuend, lieblich, reizend“, *rāma-* „Lust, Freude“, *ratá-* „Liebenslust“, av. *rāman-* „Ruhe, Friede“; la. *trams, tramjš* „tramīgs“ (ryt. balt. **trēm-/trim-* „varyti tolyn, grūsti, šalinti“ / „bijoti, drebėti“, „slūgti, mažti“), plg. dar go. *þramstei* „Heuschrecke (...)“, gr. *τρομέω* „drebu“, *τρόμος* „virpulys“.

Tik šaknis **uēm-/uim-* „vemti, spjauti“ baltų kalbose neturi jokių vedinių su *a*-eilės vokalizmu, tačiau jų yra kitose giminiškose kalbose, plg. s. šv. *vand* „škleikštulys“, s. isl. *vāma* „t. p.“, *vāmr* „šlykštus asmuo“.

Tai rodo, kad *lemti* tipo veiksmažodžiai yra kilę iš apofoninių šaknų **Cem-/ *Cm-* (: **Com-*). Kitų kalbų atitikmenų vokalizmas įvairus: prezen- to šaknyse gali būti ir *e*, ir nykstamasis laipsnis, tačiau preteritinis šaknies balsio pailgėjimas būdingas tik rytų baltams (žr. 3.3).

2.1.1.2. Ilgųjų skiemenų priegaidės būtojo laiko ir bendraties šaknyse gana įvairuoja (panašiai kaip *Cēr* tipo veiksmažodžių, tačiau skirtingai nuo *Cēl* tipo, kuriems būdinga tvirtapradė priegaidė, atitinkanti latvių laužtinę, plg. Kaukienė 2005; 2006, 2.1.1.2). Tik veiksmažodis *vēmti* kirčiuojamas vien tvirtapradiškai, o kiti trys veiksmažodžiai gali būti kirčiuojami ir tvirtagališkai, ir (tarmėse) tvirtapradiškai. Dar įvairesnės latviškųjų pavyzdžių priegaidės. Lie. *vēmti* atitinkmens la. *veimt* priegaidė kylančioji (stieptā), rodanti baritonezę. Kitų pavyzdžių priegaidės skirtingos, o *tremt* šaltiniuose (pradedant nuo Miülenbacho žodyno) visai nesukirčiuotas.

Baltiškasis akūtas kartais atsispindi ir indoeuropeistų šaknies rekonstrukcijose įvairiais laringalų reiškiančiais ženklais, ypač LIV, J. Pokorny'o žodynuose (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Šaknies priegaidės

lie.	la.	rekonstrukcijos
<i>vēmti</i>	<i>veimt</i>	<i>ɥem-</i> , <i>ɥemə-</i> Pokorny; <i>*ɥemh₁</i> Rix; <i>*ɥemH-</i> Mažiulis; <i>*ɥem-</i> Karulis
<i>lemti (ém)</i>	<i>lèmt (eĩ, eĩ)</i>	<i>lem-</i> Pokorny; <i>*lemH</i> Rix; <i>*lem-</i> Karulis; <i>*lem-</i> Mažiulis; <i>*lem-/ *lom-</i> Levickij
<i>reĩti (ém)</i>	<i>reĩtiẽs (eĩ)</i>	<i>rem-</i> , <i>remə-</i> Pokorny; <i>*h₁rem</i> Rix; <i>*rem(ə)</i> - Levickij; <i>*rem(H)</i> - Mažiulis; <i>*rem-</i> Karulis
<i>treĩti (ém)</i>	<i>°tremt</i>	<i>trem-</i> Pokorny, Feist; <i>*trem-</i> Rix; <i>*trem-</i> Hofmann; <i>*t(e)rem-</i> Walde-Hofmann; <i>*trem-</i> Karulis

2.2. Konsonantizmas

Visų nagrinėjamųjų veiksmažodžių šaknys baigiasi sonantu *m*, kuris jungia juos į vieningą tipą, daugeliu požiūrių besiskiriantį nuo *Cer*, *Cel* ir *Cen* tipų.

Šaknis dažniausiai prasideda vienu priebalsiu. Šaknies pradžios priebalsiai gana panašūs – sonantai arba pusbalsis:

sonantai *l, r* – **lēm-* „lemti“ < **lem-/l̥m̥*; **rēm-* „remti“ < **rem-/r̥m̥*;
pusbalsis *u* – **uēm-* „vemti“ < **uem-/u̥m̥*.

Vieno veiksmažodžio šaknis prasideda dviem priebalsiais – sprogs-tamojo ir sonanto samplaika: *tr* – **trēm-* „tremti“. Šaknis laikoma išplėsta, ir samplaika *tr* kildinama iš senosios bazinės šaknies **ter-/tr̥-* „tirtėti, drebėti“ (plg. ‘gr. τρ-έμω, lat. *tr-emō*, lit. *tr-imù* „zittre (drebu)“ von W. *ter-*’ Brugmann KGr 2, 882; **ter-* „zappeln“, woraus **trem-* und **tres-*erweitert sind’ Pokorny 1093; ‘Wz. **tre-m-*, **tre-p-* und **tre-s-* sind verschiedene Erw. von **ter-* zappeln’ Hofmann 373; ‘no saknes **ter-* „spārdīties, tricēt“’ Karulis 2, 419).

Ir kai kurių kitų veiksmažodžių šaknys galėtų būti išplėstos, inicialės sonantai galėtų būti kilę iš bazinės šaknies, o finalės *m* – plėtiklis. Sakysim, K. Karulis ide. **lem-* kildina iš šaknies **el-* „lenkti“, atstatydamas **el-m-* : **l-em-* (Karulis 1, 514).

3. Morfologija

3.1. Laikų kamienai

Aptariamieji *Cēm* veiksmažodžiai esamajame laike paprastai yra *ia* kamieno, o būtajame – *é* kamieno, plg. lie. *lēmia, lēmē (lémē)*: la. *lemju, lēmu* „lemti“; lie. *rēmia, rēmē* : la. *reṃjuôs (eṃ), rēmuôs*: lie. *vēmia, vēmē* : la. *vemju, vēmu (ē)* (tose latvių tarmėse, kurios skiria būtojo laiko kamienus, aptariamieji veiksmažodžiai yra minkštojo *ē* kamieno, plg. Endzelīns 1951, 770).

Be to, kai kurių veiksmažodžių yra užrašyta ir *a* kamieno esamojo laiko formų, tik beveik visada pavyzdžiai yra iš tų tarmių, kurios neskiria *a* ir *ia* kamieno, tačiau yra pavyzdžių ir iš rytinių tarmių: *Ant ūlyčios pàrema kartis* Ad. Forma *vēma* nurodyta Zietelos šnektos žodyne (*vém̃ti, vēma, vém̃ē* ZtŽ 753, bet *reṃti, rēm̃ia, rēm̃ē* ZtŽ 542). Kad *a* kamieno formų gali būti ir kitose tarmėse, netiesiogiai rodo kiti veiksmažodžiai su šaknies galo *m*, plg. *sēma* arba *īma*. Latvių kalboje veiksmažodis *tremt*, regis, taip pat gali būti *a* kamieno. J. Endzelynas taip aprašo šio veiksmažodžio formas: „tag. *tremju* Bīlenst. LSpr. I 367 (diezin vai paša dzirdēta) jeb *tremu*

Adolfi gram. 203 (blakus *stumju* 197!), pag. *tremu* turpat (Adolfi gr. raks-tīts *tremmu*), inf. *tremt*“.

Veiksmazodžio *vėmti* lietuvių tarmėse gali pasitaikyti ir kitokio morfo-loginio tipo formų. Be įprastinių *ia* kamieno, LKŽ duomenimis, Zieteloje yra užrašyta ir *sta* kamieno ar atematinų esamojo laiko formų: *vėmsta*, *vėmti*. Tarmės apraše nurodytos atematinės formos (Vidugiris 2004, 244), tačiau žodyne (ZtŽ 753) nurodyta tik *a* kamieno esamojo laiko forma. Tiesa, Zietelos tarmėje atematinės formos apskritai dažnesnės, negu kitose tarmėse, plg. *malt(i)*, *mėsti*, *pinti* ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. Vidugiris 2004, 244). Todėl tokios formos kaip *vėmti* ar *skėlti* gali ir nebūti labai senos, nors veiksmazodis *vėmti* turi atematinų atitikmenų ir kitose kalbose (žr. 3.3.1). Kitos pietų aukštaičių (dzūkų) tarmės, žodynų duomenimis, turi *ia* kamieno esamojo laiko formas (plg. *vėmti*, *vėmia*, *vémė* LzŽ 283; DrŽ 450).

Gretutinių esamojo laiko formų buvimas aptariamuosius *Cėm* tipo veiksmazodžius priartina prie *Cėl* tipo ir atskiria nuo *Cėr*, kurie jokių tarminių variantų neturi (žr. Kaukienė 2005, 3.1).

Kitų kalbų prezentiniai atitikmenys yra įvairios morfologinės struktūros, tačiau būdingiausias nulinis esamojo laiko formantas (žr. 3.3).

3.2. Ryšiai su kitos struktūros šakniniais veiksmazodžiais

Nagrinėjamieji *lemti* tipo veiksmazodžiai abiejose rytų baltų kalbose gali turėti iš tos pačios šaknies išriedėjusių kitos morfologinės struktūros šakninių veiksmazodžių, kurie paprastai skiriasi ir šaknies vokalizmu.

3.2.1. Dalis nagrinėjamųjų *Cem* veiksmazodžių abiejose kalbose (ar bent vienoje jų) turi bendrašaknių *sta* kamieno ar intarpinių veiksmazodžių, turinčių šaknyje nykstantąjį balsių kaitos laipsnį, su kuriais paprastai sudaro semantinę opoziciją causatīva / resultatīva (gali būti ir konkrečiosios semantikos skirtumų, dėl jų žr. 1.2.2).

Abiejose rytų baltų kalbose beįdros šios veiksmazodžių poros:

lie. *lemti* (*lémti*), *lėmia* : *lìmti*, *lìmsta*, *lìmo* (ir *lùmti*, *lùmsta*, *lùm* „kristi, smukti“) – la. *lèmt* (*eî, eî*), *lemju*, *lèmu* „lemti“ : *lìmt* (*lîrîmt*, *lîrîmt*), *-stu*, *limu* „linkti, lūžti“ [ir *lùmt* (*uî*), *-stu*, *-u* „zusammenknicken, (zusammen)sinken“];

lie. *reṁti, rēmia, rēmē* : *rīmti, rīmsta, rīmo* – la. *reṁtiēs (eṁ), -juōs, rēmuōs* : *rīmt (iṁ, iṁ), rīmstu, rīmu* „rimti“.

Lie. *treṁti, trēmia, trēmē* gali būti siejamas su *trīmti, trīmsta (trīma?)*³, *trīmo*, kuris senuosiuose raštuose reiškia „drebėti, nusiminti, susigėsti“, o dabartinėse tarmėse – „rimti, praeiti; nustoti, liautis; apdrungti, sušilti“. La. *tremt, tremju, tremu* poros, regis, neturi, tačiau K. Miülenbacho žodyne yra neaiškios reikšmės *sta* kamieno veiksmažodis *trimt, -mstu, -mu* „?“, pailiustruotas pora sakinių: *man prāti dzīvi trimst* Plūd. *gars man trima milzu cerībās ebenda* (žr. ME 4, 237).

Porų neturi tik lie. *vėmti, vēmia, vémē* ir la. *veṁt, vemju, vėmu*. Tiesa, lietuvių kalboje vartojamas (*pra*)*vīmti, -vīmsta* // *-vỹma, -vīmo* „pradėti vėmti“ (plg. LKŽ 18, 448), tačiau greičiausiai jis laikytinas nauju deduratyvu, t. y. vediniu iš duratyvinę reikšmę turinčio *vėmti*.

3.2.2. Kitų tipų veiksmažodžių (ypač *Cēl* tipo) šaknies išsišakojimas gali būti dar įvairesnis, pvz.: lie. *skēlti* : *skīlti, skīlia* „skelti (ugnį)“ : *skīlti, skỹla* (gal ir *skelėti, skēla* „būti skolingam“) – la. *šķēlt* „skelti“ : (*ie*)*šķilt, šķīlu, šķīlu* „išskelti (ugnį)“ (žr. K a u k i e n ė 2006, 3.2.2). Tačiau *Cēm* tipo veiksmažodžiai kitos struktūros (*ia* kamieno su kitu šaknies vokalizmu ar *a* kamieno su priesaga *-ē-*) bendrašaknių veiksmažodžių neturi.

3.3. Kitų kalbų atitikmenys

Ne visi *Cēm*- tipo veiksmažodžiai turi atitikmenų (t. y. šakninių neišvestinių veiksmažodžių) giminiškose kalbose. Jų turi trys nagrinėjamięji veiksmažodžiai: lie. *reṁti (ém)* : la. *reṁtiēs (eṁ)*; lie. *treṁti* : la. *°tremt*; lie. *vėmti* : la. *veṁt* (: pr. *wimbmis* „speien (spjauti)“, *wyms, wynis* „spei (spjauk)“]:

balt. **rēm-/rim-* „remti“ / „rimti“ < ide. **rem-/rṁ-* „remti“ / „rimti“ – s. i. *ramati, ramṇāti* „macht fest (tvirtina)“, *rámate* „steht still, ruht (yra ramus)“, s. air. *fo-rim-* „setzen, legen“, toch AB *rām-*, B *ram-* „lenktis“;

ryt. balt. **trēm-/trim-* „varyti tolyn, grūsti, šalinti“ < ide. **trem-* „spurdėti, virpėti, drebėti“ – gr. τρέμω „drebu, virpu“, τρόμος „virpulyš“, lo. *tremō, -uī, -ere* „t. p.“, s. v. ž. *thrimman* „šokinėti“, v. v. ž. *drammen*

³ Tokia *a* kamieno esamojo laiko forma, užfiksuota G. Nesselmanno žodyne ir iš ten patekusi į daugelio lingvistų darbus, kelia abejonių (žr. dar K a u k i e n ė 2002, 25–26).

„triukšmauti, stumdyti“, s. isl. *þramma* „trypti, sunkiai eiti“, toch A *trām-* „drebėti, supykti“, B *tremem* „virpulys“, alb. tosk. *trëmp*, geg. *trem* „išsigąstu“, s. saks. *thrimman* „šokinėti“;

balt. **uẽm-*/**uim-* „vemti, spjauti“ < ide. **uẽm-*/**uĩm-* „vemti, spjauti“ – s. i. *vámiti*, *vamati* „vemia“, gr. ἐμέω „vemiui, išspjaunu“, lo. *vomō*, *-uī*, *-itum*, *-ere* „vemti“.

Veiksmažodis lie. *leĩti* (*lém̃ti*), *lẽmia*, *lẽmė* (*lémė*) : la. *lèmt* (*eĩm̃*, *eĩm̃*), *lemju*, *lẽmu* „lemti, spręsti“ (: pr. *lembtwey*, *limtwei* „laužti“) tokių atitikmenų neturi, kitose (t. y. ne baltų) kalbose tėra tik vediniai.

Nagrinėjamieji veiksmažodžiai daugiausia veiksmažodinių atitikmenų turi klasikinėse kalbose (sanskrite, graikų, lotynų). Reti atitikmenys germanų, visai jų nėra slavų kalbose. Ne visose kalbose, kur yra veiksmažodinių giminaičių, lengva atskirti pirminius žodžius nuo vedinių, tiksliai rekonstruoti šaknies vokalizmą. Ypač tai pasakytina apie albanų, senovės airių, tocharų kalbas, tačiau ir germanų kalbų giminaičiai ne visada aiškūs. Nėra paprasta atpažinti ir nustatyti jų morfologinius ar morfonologinius ypatumus. Todėl morfologijos ir morfonologijos gretinimams atrinkti tik aiškesnės struktūros pavyzdžiai.

3.3.1. **Morfologija.** Kitų kalbų pavyzdžiai morfologine struktūra gero-kai skiriasi nuo baltiškųjų.

Daugumos atitikmenų užfiksuotos esamojo laiko formos.

3 lentelė. **Prezento formantai**

šaknis	o	i	st	n
* <i>rem-</i> / * <i>rĩm-</i>	lie. tarm. <i>rẽma</i> s. i. <i>ramati</i> , <i>rámate</i>	lie. <i>rẽmia</i> la. <i>rem̃juôs</i> (<i>eĩm̃</i>)	lie. <i>rĩmsta</i> la. <i>rĩmstu</i>	s. i. <i>ram̃nāti</i>
* <i>trem-</i> / * <i>tĩm-</i>	la. <i>tremu?</i> gr. τρέμω lo. <i>tremō</i> , <i>-uī</i> , <i>-ere</i>	lie. <i>trẽmia</i> la. <i>tremju</i>	lie. <i>trĩmsta</i>	
* <i>uẽm-</i> / * <i>uĩm-</i>	lo. <i>vomō</i> , <i>-uī</i> , <i>-itum</i> , <i>-ere</i> s. i. <i>vamati</i>	lie. <i>vėmti</i> , <i>vẽmia</i> , <i>vémė</i>	nauj. lie. <i>-vĩmsta</i> (// <i>-vỹma</i>)	

Esamajame laike giminiškų kalbų atitikmenys, kuriais galima remtis analizuojant, dažniausiai yra tematiniai su nuliniu esamojo laiko for-

mantu: s. i. *ramati, rámate (rémti)*; gr. τρέμω, lo. *tremō* (: *treñti*), lo. *vomō*, s. i. *vamati* (: *vémti*).

Retesni formantiniai atitikmenys. Formantą *n* turi s. i. *ramñāti*, kiti formantai ne visuomet lengvai atpažįstami.

Germaniškieji atitikmenys, šaknies pabaigoje turintys dvigubą priebalsį, gali būti susiformavę, šaknies galo priebalsiui suaugus su koku nors formantu⁴. Todėl silpnasis veiksmažodis s. v. ž., s. saks. *thrimman* taip pat gali turėti formantą *n* arba *i*.

Nagrinėjamųjų veiksmažodžių atitikmenys paprastai yra tematiniai veiksmažodžiai, tačiau balt. **uẽm-/*uim-* „vemti, spjauti“ (< ide. **uẽm / *uũm-* „vemti, spjauti“) turi ir atematinį atitikmenų – tai s. i. *vámiti* (greta tematinio *vamati* „vemia“, kai kurių autorių laikomo naujesniu, žr. Pokorny 1146). Gal atematinis yra buvęs ir gr. ἐμέω „vemiū, išspjauū“, kuris kildinamas iš *Ἔμεμι (Hofmann 80–81) ar *ἔμεμι (Pokorny 1146); tiesa, LIV ši forma interpretuojama kitaip: „Mit *-je-erweitert“ (LIV 621).

Reduplikuotos esamojo laiko formos retos, gal tik gr. τετρεμαίνω „schaudere“ [tokios formos neretai gali būti rekonstruojamos kai kuriems *Cēl* veiksmažodžių (ypač *vélti*) atitikmenims, žr. Kaukienė 2006, 3.3.1].

Preterito formos retos ir skirtingose kalbose gana įvairios, vieninesnio tipo nesudaro. Lotynų kalboje abiejų pavyzdžių formos turi *uī* perfektą – *tremuī, vomuī*. Graikų kalbos atitikmenų J. B. Hofmanno žodyne arba nenurodyta (ἐμέω), arba yra pastaba, kad tėra tik prezentinės formos (τρέμω). Kitų autorių darbuose nurodomos sigmatinės aoristo formos – aor. ἐμέσαι (LIV), ἐμέσσαι (Pokorny), ἔμεσσα ir ἦμεσσα (Chantraine 2, 343) (: ἐμέω). Sigmatinę formas turi ir ved. aor. *áramsta* „ist zur Ruhe gekommen (nurimo)“ (: ved. *rámate*).

3.3.2. **Morfonologija.** Atitikmenų šaknyse paprastai yra pagrindinis balsių kaitos laipsnis *e*.

⁴ Dažniausiai stipriesiems veiksmažodžiams su *e* eilės vokalizmu rekonstruojamas formantas *n*. Sakysim, germ. **well-a-* „kunkuliuoti“ (s. isl. *vella*, s. fryz. *-wellen*; s. saks. *-wellan*) ir germ. **well-a* „volioti, ridinti“ (s. v. a. *-wellan*, „tepti, volioti“, s. v. a. *wellan* „ridinti, ritinti, volioti“) galėjo atsirasti iš **uel-na* (žr. Seebold 553; Pokorny 1142). Tačiau germanų kalbose kartais *-ll-* gali būti ir iš *lī* (Imbrasienė 2005, 90).

Dažniausiai esamojo laiko šaknyje yra *em. Nykstamąjį laipsnį turi tik baltų (ypač rytų baltų *sta* kamieno) formos, o kitose kalbose jis itin retas, visai nebūdingas o eilės vokalizmas (lo. *vomō* < *uemō, žr. Pokorny 1146; Walde-Hofmann 858).

4 lentelė. Prezento formų vokalizmas

	*e (*ē)	o	*o
*lem- / *l̥m-	lie. <i>leñti</i> (<i>lémti</i>), <i>lēm̃ia</i> , <i>lēm̃é</i> (<i>lémé</i>) la. <i>lèmt</i> (<i>eñ̃</i> , <i>eñ̃</i>), <i>lemju</i> , <i>lèmu</i>	lie. <i>l̃imti</i> , <i>l̃imsta</i> , <i>l̃imo</i> , <i>l̃umti</i> , <i>l̃umsta</i> , <i>l̃umo</i> la. <i>l̃imt</i> (<i>liñt</i> , <i>liñt</i>), <i>-stu</i> , <i>limu</i> , <i>l̃umt</i> (<i>uñ̃</i>), <i>-stu</i> , pr. <i>lembtwey</i> , <i>limtwei</i> „laužti“	
*rem- / *r̥m-	lie. <i>reñti</i> (<i>ém</i>), <i>rēm̃ia</i> , <i>rēm̃é</i> (<i>é</i>) la. <i>reñtiēs</i> (<i>eñ̃</i>), <i>-juōs</i> , <i>rēmuōs</i> s. i. <i>ramati</i> , <i>ramñāti</i> „tvirtina“; <i>rámate</i> „yra ramus“ toch AB <i>rām-</i> , B <i>ram-</i> „lenktis“	lie. <i>r̃imti</i> , <i>r̃imsta</i> , <i>r̃imo</i> la. <i>r̃imt</i> (<i>iñ̃</i> , <i>iñ̃</i>), <i>r̃imstu</i> , <i>rimu</i> s. air. <i>fo-rim-</i> „dėti, guldyti“ (<i>ri</i> < <i>r̥</i> Pokorny 864)	
*trem- / *t̥r̥m-	lie. <i>treñti</i> , <i>trēm̃ia</i> , <i>trēm̃é</i> la. <i>°tremt</i> , <i>tremju</i> , <i>tremu</i> lo. <i>tremō</i> , <i>-uī</i> , <i>-ere</i> „drebėti, virpėti“ gr. τρεμω „drebu, virpu“ s. v. ž., s. saks. <i>thrimman</i> „šokinėti“ toch A <i>trām-</i> „drebėti, supykti“, alb. tosk. <i>trëmp</i> , geg. <i>trem</i> „išsigąstu“	lie. <i>tr̃imti</i> , <i>tr̃imsta</i> , <i>tr̃imo</i>	
*uem- / *u̥m-	lie. <i>vémti</i> , <i>vēm̃ia</i> <i>vém̃é</i> la. <i>veñt</i> , <i>vemju</i> , <i>vèmu</i> lo. <i>vomō</i> , <i>-uī</i> , <i>-itum</i> , <i>-ere</i> „vemti“ gr. ἐμέω „vemiu, išspjaunu“ s. i. <i>vámiti</i> , <i>vamati</i> „vemia“	lie. <i>ṽimti</i> , <i>-ṽimsta</i> // <i>-ṽyma</i> , <i>-ṽimo</i> pr. <i>wimbmis</i> „speien (spjauti)“; <i>wyms</i> , <i>wynis</i> „spei (spjauk)“	

Ieškant galimos apofonijos, reikia prezentines formas gretinti su preterito ar kitomis formomis. Tai nėra visai paprasta. Kitų kalbų atitikmenys dėl fonetinių ar morfonologinių pakitimų ar tiesiog dėl formų trūkumo

akivaizdžios kaitybinės balsių kaitos nerodo. Tai priklauso nuo kalbos, kurios pavyzdžiai aptariami, nuo prezento vokalizmo, o ypač konsonantizmo. Kadangi nagrinėjamųjų veiksmažodžių šaknis baigiasi *m*, daugelyje kalbų nykstamasis laipsnis η neišvengiamai turi patirti įvairių pakitimų: graikų kalboje ir sanskrite η turi virsti *a*, todėl turėtų susidaryti nepatogi balsių kaita, o lotynų kalboje – $\eta > em$, todėl apofoniškai sutaptų su pagrindiniu laipsniu. Slaviškųjų atitikmenų nėra, tačiau jie tyrimui daug nepadėtų: slavų kalbose kaitos nebegalima atpažinti, kai šaknis baigiasi *n*, *m*, ir susidaro dvigarsiai **en*, **em* ar **in*, **im*, kurie išvirsta ξ , plg. s. sl. **jbmŕ*, **jėti* „imti“ : lie. *iñti*, la. tarm. *jeñt* arba s. sl. *-pbnŕ*, *-pėti*, *-pętv* „įtempti“ : lie. *pinti*, *pina*, *pėna*, *pýné*, la. *pît*, *pinu*, *pinu*. Tik tuomet, kai prieš balsį dvigarsiai atsiduria heterosilabinėje pozicijoje, apofoniniai skirtumai išlieka, pvz.: s. sl. *ženŕ*, *gvnati*, *gvna* „varyti“ (bet ir s. sl. *žbnjŕ*, *žėti*) : lie. *giñti*, *gėna*, la. *dženu*, *dzinu*, pr. bendr. *guntwei*, es. l. *gunnimai*. Gaila, kad trūksta germanų kalbų atitikmenų, nes nosiniai sonantai šiose kalbose tokių rimtų pakitimų nepatiria. Todėl šiose kalbose gali susidaryti keturios apofoninės formos: prezento (infinityvo), preterito vienaskaitos bei daugiskaitos formos ir būtojo laiko dalyvis, plg. go. *qiman*, *qam*, *qemun*, *qumans* „ateiti, atvykti“ (Germ. *KWEM*-A, Seebold 315 : lie. *giñti*, *gėma*, la. *džimt*, *džemu*). Deja, veiksmažodis s. v. ž., s. saks. *thrimman* „šokinėti“ yra silpnasis, balsių kaitos neturi (jį galima sugretinti su s. v. a. *skiljan* : lie. *skėlti*, kuris taip pat yra silpnasis, visos formos turi tą patį šaknies balsį **e*).

Kitų kalbų atitikmenyse galima kaita tarp prezento ir p r e t e r i t o, ypač šakninio aoristo formų. Tačiau preterito formų labai nedaug (žr. 3.3.1). Sigmatinio aoristo formos kaitos nerodo, plg. ved. aor. *áramsta* „ist zur Ruhe gekommen (nurimo)“ (: ved. *rámate*).

Nykstamąjį laipsnį gali turėti ne tik šakninio aoristo, bet ir kai kurios kitos formos, ypač n e v e i k i a m a s i s būtojo laiko d a l y v i s. Tokios kaitos požymių galima rasti, plg. s. i. ppp. *ratá-* (: *rámate*), *vānta* „(aus)gespien (išspjautas)“ (*urñ-to-* Pokorny).

Taigi morfonologijos požiūriu rytų baltų formos labai skiriasi nuo kitų kalbų atitikmenų, kuriems nėra būdinga kiekybinė balsių kaita tarp prezento ir preterito. Šios kaitos požymių galima įžvelgti nebent gr. aor.

ἦμεσα (greta ἔμεσσα : ἐμέω). Tiesa, panašią kaitą turi kai kurie veiksmažodžio *im̃ti* atitikmenys, plg. lo. *emō, emī, emptum*, 3 „imti (kompozituose), pirkti“. Tačiau tik latvių tarmėse iš balt. **em-/*ēm-/*im-* „imti“ [ide. **em-/*ḡ- (em-, em- „nehmen“ Pokorny 310; *h₁em „nehmen“ LIV 209)] buvo suformuotas analizuojamojo tipo veiksmažodis *jeṃt (eṃ), jḗmu, jḗmu (jḗmu) (ē)*. Lietuvių kalboje šis veiksmažodis esamojo laiko ir bendraties formose turi nykstamąjį laipsnį [tik tarmėse vartojama ir (j)ḗma]. Formos su šakniniu *im* visai atitinka ne tik pr. *īmt* „imti“ *immimai* „imame“, bet ir s. sl. **jbmǫ* „imu“. Kitų kalbų prezentinėse formose gali būti ir pagrindinis laipsnis: be lo. *emō*, dar galima nurodyti s.i. *yámati* „laiko“, osk. *pert-emest* „perimet“, *pertemust* „peremerit“, umbr. *emantu(r)* „accipiantur“, het. *w-emiyezzi* „randa“, *ú-e-mi-ja-mi* „ich finde, fasse (randu, griebiu)“.*

Išvados

Galima apibendrinti šiame straipsnyje aptartus *Cḗm* tipo veiksmažodžius, lyginant juos su anksčiau aptartais *Cḗr* bei *Cḗl* tipo veiksmažodžiais (*Cḗn* tipo tokių nėra).

Cḗm tipo veiksmažodžių, lyginant su kitais tipais, yra mažiausia – tik 4. Kiek daugiau yra *Cḗl* tipo – 5, o gausiausias tipas yra *Cḗr* – net 8 bendri rytų baltų veiksmažodžiai. Visų tipų veiksmažodžiai pratęsia senas indoeuropietiškas šaknis, tačiau atitikmenų giminiškose kalbose turi ne visi.

Semantika. **Cḗm* veiksmažodžiai turi daug bendrų bruožų su kitų tipų pavyzdžiais. Jiems būdinga aktyvaus veiksmo reikšmė. Dauguma lietuviškųjų ir latviškųjų atitikmenų yra tapačios ar labai artimos reikšmės (plg. *leṃti – lēmt* „lemti“ ir kt.). Visi keturi *Cḗm* veiksmažodžiai kilę iš senų veiksmažodinių šaknų, tačiau tik trys jų turi šakninius atitikmenis kitose giminiškose kalbose (veiksmažodžio *leṃti* tėra tik vediniai). Ne visi veiksmažodžiai yra išlaikę senąją reikšmę.

Tas pat pasakytina ir apie **Cḗr* bei **Cḗl* tipo veiksmažodžius. Jie visi priklauso bendram rytų baltų leksikos sluoksniui, visos poros yra tapačios ar labai artimos ir struktūriškai, ir semantiškai. Nors konkrečiosios reikšmės gana įvairios, kokių ryškesnių semantinių grupių nesusidaro, tačiau visiems pavyzdžiams būdinga aktyvaus veiksmo reikšmė, galimas didesnis ar mažesnis poveikis objektui. Savaiminio veiksmo reikšmė daug retesnė, paprastai susijusi su vartoseną. Visi *CeR* veiksmažodžiai kilę iš senų

veiksmožodinių šaknų, tačiau daugelis jų turi šakninius refleksus tik baltų kalbose (kitose kalbose tėra jų vediniai). Senąją reikšmę yra išlaikę tik pora veiksmožodžių, daugeliui būdingi istoriniai reikšmių pakitimai arba reikšmės išsišakojimas (polisemija).

Taigi semantikos analizė rodo labai didelį rytų baltų kalbų artimumą.

Lyginant lietuvių ir latvių *Cēļ, *Cēr ir *Cēm tipo veiksmožodžius formaliosios struktūros požiūriu, be akivaizdaus struktūrinio panašumo, yra ir kai kurių skirtumų.

Morfologija. Aptariamieji *Cēm* tipo rytų baltų veiksmožodžiai labai artimi morfologinės struktūros požiūriu: esamajame laike jie beveik visuomet yra *ia* kamieno, o būtajame – *ē* kamieno. Tačiau lietuvių tarmėse pasitaiko šio tipo veiksmožodžių *a* kamieno esamojo laiko formų (*rēma*). Jų patikimumą ar galimumą patvirtina kiti pavyzdžiai su šaknies galo *m* (plg. dar *sēma*, *stūma*, *gēma*, *īma* // (*jēma*). Tuo *Cēm* tipo veiksmožodžiai skiriasi nuo *Cēļ* (*kēlti*) tipo, kurių tarminės *a* kamienos formos nėra tokios patikimos, o ypač nuo *Cēr* (*gērti*) tipo, kurie tokių įvairuojančių formų neturi. Daugelis *Cēr* veiksmožodžių rytų baltų kalbose gali turėti giminiškų intarpinių resp. *sta* kamieno rezultatyvų su nykstamojo laipsnio šaknies vokalizmu [*Cēm* tipo veiksmožodžiai ne vien su šakniniu *i*, bet ir su *u*, plg. lie. *lemti* / *līmti* ir *lūmti* „kristi, smukti“, la. *lēmt* : *līmt* „linkti, lūžti“ ir *lūmt* (*uŋ*)], o *Cēļ* – ir panašios reikšmės *ia* kamieno (*skēlti* / *skīlti*). Morfologiškai „margesni“ *Cēļ tipo veiksmožodžiai, kuriems, be galimo tarminio morfologinės struktūros įvairavimo, būdingi *Cil-ja – *Cil-ē tipo atitikmenys.

Nors visų trijų tipų veiksmožodžiai morfologiškai labai artimi, tačiau jų atitikmenys giminiškose kalbose yra gana įvairūs, kokios vieningesnės grupės nesudaro: *Cēm* ir *Cēr* dažnesni atitikmenys su nuliniu esamojo laiko formantu; *Cēļ* būdingesni formantiniai, ypač su formantu *į*, tačiau yra pavyzdžių ir su kitokiais formantais arba su nuliniu formantu. Todėl aptariamiesiems veiksmožodžiams būdinga unifikuota esamojo ir būtojo laiko struktūra laikytina rytų baltų kalbų inovacija.

Morfonologija

Morfonologijos analizė rodo, kad **Cem-*/**Cēm-* tipo veiksmožodžiai, turintys kiekybinę balsių kaitą, yra kilę iš apofoninių šaknų **Cem-*/**Cm-* (: **Com-*). Kitų kalbų atitikmenys dažniausiai esamojo laiko šaknyje turi

pagrindinį laipsnį **em*. Nykstamasis laipsnis itin retas, visai nebūdingas *o*-eilės vokalizmas. Preteritinis šaknies balsio pailgėjimas būdingas tik rytų baltams (žr. 3.3). Kiti *CēR* tipo veiksmažodžiai (t. y. *Cēr* ir *Cēl*) abiejose rytų baltų kalbose taip pat turi kaitybinę balsių kaitą **eR/*ēR* ir yra kilę iš apofoninių **CeR-/*Cr-* tipo šaknų. Jie apibendrina pagrindinį šaknies balsių kaitos laipsnį su nauju preteritiniu balsio pailgėjimu (nykstamąjį laipsnį lietuvių ir latvių kalbose yra apibendrinę kitų struktūrinių tipų žodžiai). Nuo *Cēr* ir *Cēl* tipų *lemti* tipo veiksmažodžiai skiriasi tuo, kad nykstamojo laipsnio refleksai gali būti ne tik *Cim*, bet ir *Cum*.

Struktūrinis modelis **CeR/*CēR* greičiausiai susiformavo rytų baltų epochoje, nes kitų kalbų pavyzdžiai rodo įvairų šaknies vokalizmą. Vienais atvejais buvo apibendrintas pagrindinis šaknies balsių kaitos laipsnis **CeR-*, kitais – nykstamasis **Cr-*. Beveik visuomet abiejose rytų baltų kalbose toks apibendrinimas yra visiškai analogiškas.

Visų tipų veiksmažodžiams akivaizdus akūto (lietuvių tvirtapradės, latvių – laužtinės ar kylančiosios priegaidės) įsigalėjimas. Ypač tai būdinga *Cēl* veiksmažodžiams, o *Cēr* ir *Cēm* tarminių formų priegaidės įvairuoja. Todėl indoeuropietiškujų šaknų rekonstrukcijos su laringalais, ypač jei jos paremtos tik baltiškosiomis priegaidėmis, negali būti visiškai patikimos.

Morfologinė ir morfonologinė struktūra glaudžiai susijusios. Tiek *ia* kamieno formų apibendrinimas esamajame laike, tiek *ē* kamieno – būtajame, tiek iš tos pačios šaknies išriedėjusios kitų struktūrinių tipų formos turi atitinkamą vienokį ar kitokį šaknies balsį. Taip **susiformavo rytų baltų tipas** **CeR-ia – *CēR-ē*. Šiems procesams pradžią davė rytų baltų kalboms būdingas šaknų išsišakojimas diatezinės opozicijos pagrindu. Yra pagrindo manyti, kad aptariamieji rytų baltų veiksmažodžiai išriedėjo iš apofoninių *CeR-/CiR-* šaknų su nuliniu esamojo laiko formantu (*gema*, *gimē*), kurie neturi intarpinių ar *sta* kamieno giminaičių.

Toliausiai šiuo keliu yra nuėję *gerti* tipo veiksmažodžiai (su šaknies *r*). Jų ne tik daugiausia, bet ir jų visos formos reguliariausios, o senųjų apofoninių šaknų beveik nebeliko ir pėdsakų. Nuo jų nedaug atsilieka *kelti* tipo veiksmažodžiai (su šaknies *l*).

Mažiausiai pažengęs tipas *remti* (su šaknies *m*). Šis struktūrinis tipas nėra iki galo susiformavęs. Tai rodo šie požymiai:

a) bendrųjų *Cēm* tipo veiksmažodžių yra mažiau, negu *Cēr* ar *Cėl*;

b) veiksmažodžiai su šaknies galo *m* tarmėse gali turėti *a* kamieno esamojo laiko formų;

c) kai kurie pavyzdžiai būtajame laike neturi kiekybinės balsių kaitos – la. *tremt*, *tremju*, *tremu* (nėra pailgėjimo!) (: lie. *tremti*, *tremia*, *trémė* / *trìmti*, *trìmsta*);

d) ne visos **Cem-/*Cm-* šaknys buvo performuotos į *lēmia*, *lēmė* tipo veiksmažodžius. Kai kurios išlaikė buvusių balsių kaitą. Pirmiausia paminėtinas veiksmažodis lie. *gìmti* (ir *giñti*), ***gēma***, *gìmė* „atsirasti pasaulyje (apie vaiką)“, la. *dzìmt*, *dzėmu*, *dzimu* (iš balt. **gem-/*gim-* „ateiti į pasaulį, gimti“ < ide. **g^uem-/*g^um-* „ateiti“. Vėliau bendrinėse lietuvių bei latvių kalbose ir daugelyje tarmių įsigalėjo *sta* kamieno formos (*gēma* → *gìmsta*, *dzėmu* → *dzìmstu*), geriau derančios prie mutatyvinės reikšmės. Savitą balsių kaitą turi veiksmažodis *iñti*. Rytų baltų kalbose paradigma formuojasi dviem kryptimis. Lietuvių kalboje jaučiamas polinkis balsių kaitą išlyginti, apibendrinant nykstantąjį laipsnį: tarm. *iñti*, *ìma* // *imìa*, *ìmė* (panašiai kaip ir pr. *ìmt* „imti“, *immimai* „imame“). Kita vertus, tarp esamojo ir būtojo laiko formų (*j*)*ēma* ir *ēmé* yra panaši kiekybinė kaita kaip ir analizuojamuose *Cēm-* tipo veiksmažodžiuose. Tokia kaita visiškai įsitvirtino latviškose tarminėse formose *jeñt* (*eñt*), *jėmu*, *jėmu*.

Nuo nagrinėjamųjų *Cēr*, *Cėl* ir *Cēm* tipo veiksmažodžių visiškai skiriasi veiksmažodžiai su šaknies galo *n*.

Cen veiksmažodžiai turi kaitybines balsių kaitą tarp būtojo laiko (ir bendraties) ir esamojo laiko formų. Jiems būdingos *a* kamienos esamojo laiko ir *ē* kamienos būtojo laiko formos, plg. lie. *giñti*, *gēna*, *gìnė* : la. *dzit*, *dzėnu*, *dzinu* „ginti, varyti“ (plačiau apie tokius veiksmažodžius žr. *K a u k i e n ė* et al. 2006). Šiam tipui istoriškai priklausė ir tokie veiksmažodžiai kaip lie. *pìnti*, *pìna* // ***pēna***, *pýnė* : la. *pît* (*ì*), *pinu*, *pinu* ar lie. *gìnti*, *gìna*, *gýnė* (: lie. *giñti*: la. *dzit* „ginti, varyti“).

Taigi ***Cem*** tipas yra tarsi pereinamasis tarp aptariamųjų *CēR* tipo veiksmažodžių ir veiksmažodžių su aptoninėmis *CeR/CiR* šaknimis.

Ar prūsų kalboje galėjo būti susiformavę panašios struktūros (*CėR* tipo) žodžių, nesant patikimų duomenų, sunku pasakyti. Jokiose kitose gimi- niškose kalbose nėra susidaręs vieningas struktūrinis tipas, panašus į bal- tiškuosius *CėR* tipo veiksmažodžius – atitikmenys labai įvairūs ir morfo- nologinės, ir morfologinės struktūros požiūriu. Tačiau daugiau pagrindo manyti, kad prūsų kalboje, bent jau katekizmų tarmėje, tokio tipo veiks- mažodžių nebuvo. Dauguma *CeR* veiksmažodžių, kurių šaknis baigiasi sonantu ir kurie rytų baltų kalbose turi atitikmenų su šakies *e*, prūsų kalbos paminkluose turi nykstamojo laipsnio šaknis: *l* – *prawilts* „išduo- tas, apvilts“, *prowela* (*pra-wil-ā) „išdavė, apvylė“ (: lie. *vilti*, *vilia*, *vylė* ir ***vėlmi*** : la. *vilt*, *vīlu*, *vīlu* „apvilti“); *m* – *lembtwey* (*limtwei), *limtwei* „laužti“, *limatz*, *lymutz*, *līmauts* „laužė“ (: lie. *leñti*, la. *lèmt lemju*, *lèmu* „skirti liki- mą“); *wimbmis* „speien (spjauti)“ GrG 31, *wyms* GrH, *wynis* „spei (spjauk)“ GrF36 (: lie. *vėmti*, la. *veñt*); *gimton*, dlv. *gemmons* (*gimuns) „gimęs“, *ainan- gimmusin* „viengimi“ (: lie. *gimti*, *gēma* // *gimsta*, *gimė*, la. *dzimt*, *dzemu* // *dzimstu*, *dzimu*); *īmt*, *imma* „imu“, *imma*, *jmmitz* „ėmė“ (: lie. *iñti*, *im(i)a* // (*j*)*ēma*, *ēmė*, la. tarm. *jeñt*, *jemu*, *jēmu*); *grīmons* „(su)giedojęs“ (: la. *gremt*, *gremju*, *grēmu* „murmėti“); *n* – *guntwei* „ginti“, *gunnimai* „genamė“ (: lie. *ginti*, *gēna*, *gìnė*, la. *dzīt*, *dzenu*, *dzinu*); pr. *stenuns*, *stīnons* „kentėjęs“ (: lie. *stenėti*, *stēna* : la. *stenēt*). Būtojo laiko balsis gali pailgėti: *stīnons*, *līmauts*, *grīmons* (bet *stenuns*, *imma*, *jmmitz*, *prowela*). Ne visai aiškus vokalizmas veiksmažodžio su šaknies galo *r* – *etwēre* „atveri“, *etwerreis* (galėtų būti ir *et-wir-ei-s) „atverk“ (: lie. *vėrti*, la. *vērt*).

Šiaip ar taip, neturime nė vieno pavyzdžio, liudijančio, kad prūsų kal- boje buvo susiformavę *CėR* tipo veiksmažodžiai. Taigi – šis reiškiny- s – rytų baltų inovacija (kaip ir šaknų išsišakojimas diatezinės opozicijos pa- grindu).

Apťariamasis *CėR* struktūrinis tipas rytų baltų kalbose tapo gana pro- duktyvus. Tai rodo pavyzdžiai, susiformavę lietuvių ir latvių kalbose sa- varankiškai, po abiejų kalbų išsiskyrimo: įvairūs performiniai, nauji imi- tatyviniai forminiai ar net skoliniai.

DIE GEMEINSAMEN OSTBALTISCHEN VERBEN DES TYPUS *leĩti* – *leĩt* ZWISCHEN DEN ANDEREN VERBEN DES TYPUS *CẽR*

Zusammenfassung

In dem Artikel werden die Paare der Wurzelverben des Typs *Cẽm* im Litauischen und Lettischen untersucht. Die Verben des Typs lit. *leĩti* – lett. *leĩt* sind unter vielen Aspekten dem Typ lit. *gẽrti*, *gẽria*, *gẽrẽ* – lett. *dzeĩt*, *dzeĩru*, *dzẽru* „trinken“ und lit. *kẽlti*, *kẽlia*, *kẽlẽ* – lett. *ceĩt* (*eĩ*), *ceĩlu*, *ceĩlu* „heben“ ähnlich: im Präsens haben sie am meisten den *ia*-Stamm, im Präteritum den **ẽ*-Stamm und ihnen ist die Dehnung des Wurzelvokals im Präteritum eigen. Mit diesem Artikel wird die Analyse aller Verben des Typs *CẽR* abgeschlossen.

Paare mit *m* in der Wurzel sind nicht so zahlreich wie die mit *r* oder *l* – nur 4 Beispiele sind gefunden worden. Verben des Typs *Cẽl* gibt es etwas mehr (5), und der umfangreichste Typ ist *Cẽr* – dazu gehören sogar 8 gemeinsame ostbaltische Verben.

Die gemeinsamen ostbaltischen Verben des Typs *leĩti* werden von verschiedenen (semantischen, morphologischen, morphonologischen u.a.) Standpunkten besprochen. Die Daten der beiden baltischen Sprachen und die Entsprechungen anderer verwandten Sprachen werden verglichen, mit dem Ziel, Ähnlichkeiten und Unterschiede zu klären. Gleichzeitig versucht man, die Formation des strukturellen Typs selbst, die Bedingungen und die Zeit seiner Bildung festzustellen.

Der Artikel besteht aus drei Teilen: in dem ersten wird die Semantik, in dem zweiten die Morphonologie (Vokalismus, Betonung, Konsonantismus) und in dem dritten die Morphologie besprochen (die verbalen Stämme des Präsens und Präteritums, Beziehungen zwischen den Verben, die aus gleichen Wurzeln stammen, doch einen anderen strukturellen Typ aufweisen; die baltischen Beispiele werden mit ihren Entsprechungen in den anderen Sprachen verglichen). Alle zur Analyse stehenden Verben stammen aus alten Verbalwurzeln, nicht alle haben aber Äquivalente in anderen verwandten Sprachen.

Nur zwei von den behandelten Verben haben Entsprechungen im Preußischen: *leĩti* und *veĩti*. Das Verb *reĩti* hat im Preußischen nur verwandte Nomenableitungen. Die Wurzel **trem-* „wegjagen“ ist im Preußischen überhaupt nicht ermittelt worden.

In der semantischen Hinsicht ist eine große Ähnlichkeit zwischen den ostbaltischen Sprachen festzustellen.

Die Verben des Typs **Cẽm* haben viele Gemeinsamkeiten mit den Beispielen anderer Verbtypen. Ihnen ist die Bedeutung der aktiven Tätigkeit eigen. Die Mehrheit der litauischen und lettischen Entsprechungen haben die gleiche bzw. eine sehr ähnliche Bedeutung (vgl. *leĩti* – *leĩt* „bestimmen“ u.a.).

Alle vier Verben des Typs *Cẽm* stammen von den alten Verbwurzeln, jedoch nur drei davon haben Wurzelentsprechungen (d. h. nicht abgeleitete Wurzelverben) in anderen verwandten Sprachen. Das Verb lit. *leĩti* (*leĩti*), *leĩmia*, *leĩmẽ* (*leĩmẽ*) : lett. *leĩt* (*eĩ*,

eņ), *lemju*, *lēmu* „bestimmen, entscheiden“ (: pr. *lembtwey*, *limtwei* „brechen“) hat keine solchen Entsprechungen, und in anderen (nicht baltischen) Sprachen gibt es nur Ableitungen. Entsprechungen haben andere drei behandelten Verben: lit. *reṁti* (*ém*) : lett. *reṁtiēš* (*eṁ*); lit. *treṁti* : lett. *°tremt*; lit. *vėmti* : lett. *veṁt* „speien“ (: pr. *wimbmis* „speien“, *wyms*, *wynis* „spei“). Nicht alle Verben haben die alte Bedeutung beibehalten.

Dasselbe gilt auch für die Verben des Typs **Cēr* und **Cěl*. Sie alle gehören zu der gemeinsamen Schicht der ostbaltischen Lexik. Alle Paare sind identisch und stehen sowohl in ihrer Struktur als auch in ihrer Semantik einander sehr nahe. Obwohl die konkreten Bedeutungen ziemlich unterschiedlich sind, werden keine bedeutenden semantischen Gruppen gebildet, jedoch ist für alle Beispiele die Bedeutung einer aktiven Tätigkeit charakteristisch, der stärkere oder schwächere Einfluss auf das Objekt ist möglich. Die Bedeutung der nicht aktiven Tätigkeit (Prozess) ist viel seltener, am meisten ist sie mit dem Gebrauch verbunden. Alle Verben des Typs *CeR* stammen von alten Verbwurzeln, aber viele von ihnen haben Wurzelreflexe nur in den baltischen Sprachen (in anderen Sprachen sind nur ihre Ableitungen vorhanden). Nur ein paar Verben haben die alte Bedeutung erhalten, und für die Mehrheit sind historisch bedingte Bedeutungsveränderungen bzw. –Verzweigung (Polysemie) eigen.

Alle besprochenen Verben sind in ihrer morphologischen Struktur sehr ähnlich: im Präsens weisen sie fast immer den *ia*-Stamm und im Präteritum den *ē*-Stamm auf. Aber in den Mundarten ist die gewisse Variation der morphologischen Struktur möglich. Obwohl die Parallellformen der Mundarten nicht immer zuverlässig sind, kommen sie jedoch vor. Dadurch unterscheiden sich die Verben des Typs *Cēm* von denen des Typs *Cěl* (*kěl̃ti*), deren Dialektformen mit dem *a*-Stamm nicht so zuverlässig sind, und besonders von denen des Typs *Cēr* (*gēr̃ti*), welche diese Parallellformen überhaupt nicht haben.

Die Mehrheit aller Verben des Typs *Cēr* können verwandte Infix-Resultativa mit der Schwundstufe in der Wurzel in den ostbaltischen Sprachen haben [die Verben des Typs *Cēm* nicht nur mit dem *i* in der Wurzel, sondern auch mit dem *u*, vgl. lit. *leṁti* / *l̃imti* und *l̃umti* „fallen, sinken“, lett. *l̃emt* : *l̃imt* „sich biegen, brechen“ und *l̃umt* (*uṁ*)], und die Verben des Typs *Cěl* – auch Verben mit dem *ia*-Stamm mit einer ähnlichen Bedeutung (*skěl̃ti*, *skēlia* / *sk̃ilti*, *sk̃ilia*). Unter dem morphologischen Aspekt sind die Verben des Typs **Cěl* unterschiedlicher, denen neben den Parallellformen in der morphologischen Struktur Entsprechungen des Typs **Cil-ia* – **Cil-ē* charakteristisch sind.

Die Verbalentsprechungen aller drei Typen weisen in den verwandten Sprachen relativ viele Unterschiede auf, obwohl sie in ihrer morphologischen Struktur sehr nahe stehen. Sie bilden keine einheitliche Strukturgruppe: *Cēm* und *Cēr* haben öfter einen Nullformans im Präsens, und *Cěl* sind mehr formantisch, besonders mit dem Formans *i*, charakteristisch. Außerdem gibt es in den anderen Sprachen Entsprechungen mit dem Nullformant oder anderen Formanten, deshalb ist die unfiffizierte morphologische Struktur als Innovation der baltischen Sprachen zu betrachten.

Die morphonologische Analyse zeigt, dass die Verben des Typs **Cem-/*Cēm-*, die quantitativen Vokalwechsel haben, von den apophonischen Wurzeln **Cem-/*Cm-* (: **Com-*) stammen. Die Entsprechungen anderer Sprachen haben in der Präsenswurzel am meisten die normale Ablautstufe **em*. Die Schwundstufe ist äußerst selten, der *o*-Vokalismus ist überhaupt nicht charakteristisch. Die präteritale Dehnung des Wurzelvokals ist nur den Ostbalten eigen (siehe 3.3). Auch andere Verben des Typs *CēR* (d. h. *Cēr* ir *Cēl*) weisen in den beiden ostbaltischen Sprachen den Ablaut **eR/*ēR* auf und stammen von den apophonischen Wurzeln des Typs **CeR-/*Cṛ-*. Sie haben also die normale Ablautstufe mit der Vokalverlängerung im Präteritum generalisiert (die Schwundstufe haben die Wörter anderer struktureller Typen im Litauischen und Lettischen generalisiert). Die Verben des Typs *lemti* unterscheiden sich von den Typen *Cēr* und *Cēl* dadurch, dass die Reflexe der Schwundstufe nicht nur *Cim*, sondern auch *Cum* sein können.

Das strukturelle Modell **CeR-/*CēR* hat sich wahrscheinlich in der Epoche der Ostbalten entwickelt, weil die Beispiele anderer Sprachen einen unterschiedlichen Wurzelvokalismus aufweisen. In manchen Fällen wurde die normale Ablautstufe **CeR-* generalisiert, und in den anderen die Schwundstufe **Cṛ-*. Solche Generalisierung ist fast in allen Fällen ganz analog.

Bei allen Verbtypen ist die Einbürgerung des Akuts (im Litauischen des Stoßtons und im Lettischen des Brechtons bzw. des steigenden Tons) offensichtlich. Das ist besonders für die Verben des Typs *Cēl* charakteristisch, und der Ton der Dialektformen des Typs *Cēr* und *Cēm* wechselt. Aus diesem Grund können die Rekonstruktionen der indogermanischen Wurzeln mit Laringalen, insbesondere wenn sie ausschließlich auf baltische Töne beruhen, nicht ganz zuverlässig sein.

Die morphologische und die morphonologische Strukturen sind eng miteinander verbunden. Sowohl die Generalisierung der *ia*-Formen im Präsens und *ē*-Formen im Präteritum als auch die aus derselben Wurzel entwickelten Formen anderer Strukturen haben den einen oder anderen Wurzelvokal. So hat sich der **ostbaltische Typ** **CeR-ia - *CēR-ē* entwickelt. Diese Prozesse wurden von der den baltischen Sprachen charakteristischen Wurzelverzweigung auf der Basis der Diathesenopposition ausgelöst. Es gibt einen Grund zur Annahme, dass die analysierten ostbaltischen Verben von den apophonischen Wurzeln *CeR-/CiR-* mit dem Nullformant im Präsens (*gema*, *gimē*) entstanden sind, die keine verwandten Formen mit Infixen oder mit dem *sta*-Stamm haben. Am weitesten sind in dieser Hinsicht die Verben des Typs *gerti* fortgeschritten (mit *r* in der Wurzel). Sie sind nicht nur die zahlreichsten, sondern auch ihre Formen sind am regelmäßigsten, und die alten apophonischen Wurzeln sind spurlos verschwunden. Die Verben des Typs *kelti* (mit *l* in der Wurzel) bleiben von ihnen nicht viel zurück.

Am wenigsten ist der Typ *remti* fortgeschritten (mit *m* in der Wurzel). Dieser Strukturtyp ist nicht bis zum Schluss entwickelt. Das zeigen folgende Merkmale:

- a) es gibt weniger allgemeine Verben des Typs *Cēm* als *Cēr* oder *Cēl*;
- b) Verben mit *m* im Wurzelauslaut können in Dialekten *a*-stämmige Formen im Präsens aufweisen;

- c) manche Beispiele im Präteritum haben keinen quantitativen Vokalwechsel: lett. *tremt, tremju, tremu* (es gibt keine Verlängerung!) (: lit. *tremti, tremia, trémė / trīmti, trīmsta*);
- d) nicht alle Wurzeln des Typs **Cem-/*Cm-* wurden in die Verben des Typs *lēmia, lēmė* transformiert. Manche haben den Vokalwechsel beibehalten. An der ersten Stelle ist das Verb lit. *gīmti* (und *gīmti*), *gēma, gīmė* „zur Welt kommen (von einem Kind)“, lett. *dzīmt, dzēmu, dzīmu* (aus dem balt. **gem-/*gim-* „zur Welt kommen, geboren werden“ < ide. **g^uem-/*g^um-* „kommen“ zu erwähnen. Später haben sich in der litauischen und der lettischen Hochsprachen sowie in den meisten Dialekten *sta*-stämmigen Formen eingebürgert, die besser zu der mutativen Bedeutung passen (*gēma* → *gīmsta*, *dzēmu* → *dzīmstu*). Das Verb *iṁti* hat einen eigenartigen Vokalwechsel. Sein Paradigma entwickelt sich in den ostbaltischen Sprachen in zwei Richtungen. Im Litauischen merkt man die Neigung dazu, den Vokalwechsel auszugleichen, während man die Schwundstufe generalisiert: dialekt. *iṁti, ĩma // imia, ĩmė* „nehmen“ (ähnlich wie pr. *īmt* „nehmen“, *immimai* „wir nehmen“). Andererseits besteht zwischen den Präsens- und Präteritumformen (*(j)ēma* und *ēmə* ein ähnlicher quantitativer Vokalwechsel wie bei den untersuchten Verben des Typs *Cēm-*. Solcher Wechsel hat sich in den lettischen Dialektformen *jeṁt (eṁ), jēmu, jēmu* eingebürgert.

Von den untersuchten Verben des Typs *Cēr, Cěl* und *Cēm* unterscheiden sich die Verben mit *n* im Wurzelauslaut völlig. Die **Cen**-Verben haben den Ablaut *o : e* in den Präteritum- (und Infinitiv-) und Präsensformen. Ihnen sind *a*-stämmige Formen im Präsens und *ē*-stämmige Formen im Präteritum eigen, vgl. lit. *gīnti, gēna, gīnė* : lett. *dzīt, dzēnu, dzīnu* „ginti, varyti“ (mehr zu solchen Verben siehe Kaukienė, Pakalniškienė, Dulkienė 2006). Historisch gehörten zu diesem Typ auch solche Verben wie lit. *pīnti, pīna // pēna, pýnė* : la. *pūt (ī), pinu, pinu*. lie. *gīnti, gīna, gýnė*.

Der Typ **Cem** ist also eine Art Übergangstyp zwischen den behandelten Verben des Typs *Cēr* und den Verben mit den apophonischen Wurzeln *CeR/CiR*.

Wegen Mangel an zuverlässigen Daten ist es schwer zu sagen, ob es Wörter mit einer ähnlichen Struktur (des Typs *Cēr*) im Preußischen gab. In keiner anderen verwandten Sprache gibt es einen einheitlichen strukturellen Typ, der den baltischen Verben des Typs *Cēr* ähnlich ist: die Entsprechungen sind sowohl in ihrer morphologischen als auch in ihrer morphologischen Struktur sehr ähnlich. Es gibt jedoch mehr Grund davon auszugehen, dass es im Preußischen, mindestens in der Katechismensprache, Verben solchen Typs nicht gegeben hat. Die Mehrheit der Verben des Typs *CeR*, deren Wurzel mit einem Sonanten endet und die in den ostbaltischen Sprachen Entsprechungen mit *e* in der Wurzel haben, haben in den preußischen Schriftdenkmälern Schwundstufenwurzeln: *l* – *prawilts* „verraten, enttäuscht“, *prowela* (**pra-wil-ā*) „hat verraten, enttäuscht“ (: lit. *vīlti, vīlia, vylė* und *vėlmi* : lett. *vīlt, viļu, vīļu* „enttäuschen“); *m* – *lembtwey* (**limtwei*), *limtwei* „brechen“, *limatz, lymutz, līmauts* „hat gebrochen“ (: lit. *leṁti, lēmia, lēmė* lett. *lēm̄t lemju, lēmu* „das Schicksal zuteilen“); *wimbmis* „speien“ GrG 31, *wyms*

GrH, *wynis* „spei“ GrF36 (: lit. *vėmti*, lett. *veĩt* „erbrechen“); *gimton*, *gemmons* (*gimuns) „geboren“, *ainan-gimmusin* „einzig geboren“ (: lit. *gĩmti*, *gẽma* // *gĩmsta*, *gĩmẽ*, lett. *dzĩmt*, *dzẽmu* // *dzĩmstu*, *dzĩmu*); *ĩmt*, *imma* „ich nehme“, *imma*, *jmmĩtz* „(er) nahm“ (: lit. *iĩĩti*, *ĩm(i)a* // (*j*)*ẽma*, *ẽmẽ*, lett. dialekt. *jeĩt*, *jẽmu*, *jẽmu*); *grĩmons* „gesungen“ (: lett. *greĩt*, *greĩju*, *grẽmu* „murmeln“); *n – guntwei* „treiben“, *gunnimai* „wir treiben“ (: lit. *gĩĩti*, *gẽna*, *gĩnẽ*, lett. *dzĩt*, *dzenu*, *dzĩnu*); pr. *stenuns*, *stĩnons* „gelitten“ (: lit. *stenėti*, *stẽna* : lett. *stenėt*). Der Vokal kann im Präteritum gedehnt werden: *stĩnons*, *lĩmauts*, *grĩmons* (aber *stenuns*, *imma*, *jmmĩtz*, *prowela*). Nicht ganz klar ist der Vokalismus der Verbalwurzel *uē-* (mit *r* im Wurzelauslaut): *etwēre* „du öffnest“, *etwerreis* (könnte auch *et-wir-ei-s* sein) „öffne“ (: lit. *vėrti*, lett. *vėĩrt*). Jedenfalls gibt es kein Beispiel, das beweist, dass die Verben des Typs *CēR* im Preußischen entwickelt waren. Diese Erscheinung ist also eine Innovation der Ostbalten (wie die Verzweigung aufgrund der Diatheseopposition).

Der behandelte strukturelle Typ *CēR* ist in den ostbaltischen Sprachen ziemlich produktiv geworden. Das zeigen die Beispiele, die sich im Litauischen und Lettischen selbständig entwickelt haben, nachdem sich die beiden Sprachen voneinander getrennt haben: verschiedene performatorische, neue imitatorische Formanten oder sogar Entlehnungen.

LITERATŪRA

Абаев – Василий И. Абаев, *Историко-этимологический словарь осетинского языка* 1–3, Москва-Ленинград: Наука, 1958, 1973, 1979.

Brugmann KGr – Karl Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen* 1–3, Strassburg, 1902–1904.

Būga – Kazimieras Būga, *Rinkiniai raštai* 1–3, sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius: Valsytbinė politinės ir mokslinės lit. 1-kl., 1958–1961.

Chantraine – Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots* 1–4, Paris, 1968–1980.

DrŽ – Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas, *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1988.

DūnŽ – Vytautas Vitkauskas, *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1988

DvŽ – Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas (red.), *Dieveniškų šnektos žodynas* 1: A–M, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.

Endzelīns Jānis 1951, *Latviešu valodas gramatika*, Rīga.

Endzelīns DI – Jānis Endzelīns, *Darbu izlase* 1–4, Rīga: Zinātne, 1977–1982.

Fraenkel – Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2, Heidelberg: Winter-Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962, 1965.

Hofmann – Johann B. Hofmann, *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*, München, 1950.

Imbrasienė Alma 2005, *Bendros baltų ir germanų etimologijos (veiksmažodinių atitikmenų struktūra)*, Daktaro disertacija, Klaipėda.

Karulis – Konstantīns Karulis, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca 1: A–O, 2: P–Ž*, Rīga: Avots, 1992.

Kaukienė Audronė 1991, 2002, *Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija 1–2*, Klaipėda: KU I-kl.

Kaukienė Audronė 2004, Bendrieji baltų kalbų veiksmažodžiai, *Vārds un tā petīšanas aspekti (Rakstu krājums 8)*, Liepāja, 115–127.

Kaukienė Audronė 2005, Bendrieji rytų baltų gėrti, gėria, gėrė – dzeřt, dzeřu, dzėru tipo veiksmažodžiai, *Baltistica 6* priedas, 119–136.

Kaukienė Audronė 2006, Bendrieji rytų baltų kėlti, kėlia, kėlė – ceľt, ceľu, cėlu tipo veiksmažodžiai, *Baltistica 41(3)*, 379–400.

Kaukienė Audronė, Dalia Pakalniškienė, J. Dulkienė 2006, Lietuvių kalbos gena tipo veiksmažodžių kilmė; *Vārds un tā petīšanas aspekti (Rakstu krājums 10)*, Liepāja, 63–79.

Levickij – Виктор В. Левицкий, *Сравнительно-этимологический словарь германских языков*, Черновцы, 1994.

LIV – *Lexikon der indogermanischen Verben*, unter Leitung von Helmut Rix, Wiesbaden: Reichert, 1998.

LzŽ – Jonas Petrauskas, Aloyzas Vidugiris, *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985.

Mažiulis – Vytautas Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas 1: A–H, 2: I–K, 3: L–P, 4: R–Z*, Vilnius: Mokslas, 1988; *Mokslas ir enciklopedijų I-kl.*, 1993, 1996; MELI, 1997.

ME – Kārlis Mūlenbachs, *Latviešu valodas vārdnīca 1–4*, rediģējis, papildinājis, turpinājis (/nobeidzis – 4) Jānis Endzelīns, Rīga, 1923–1932.

Otkupščikov – Юрий В. Откупщиков, *Очерки по этимологии*, Санкт-Петербург: Изд-во СПбУ, 2001.

Pokorny – Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1–2*, Bern und München: Francke, 1959–1969.

Seebold – Elmar Seebold, *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*, The Hague–Paris, 1970.

Stang LS – Christian S. Stang, *Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen*, Oslo–Bergen–Tromsø: Universitetsforlaget, 1971.

Vasmer – Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка 1–4*, Москва: Прогресс, 1964–1973 (antras leidimas 1986–1987).

Vovk – Вера Н. Вовк, *Сосна що росте НА ЛЯДИ, Культура слова 32*, Київ, 1987, 45–48.

Walde–Hofmann – Alois Walde, Johann B. Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch 1–2*, Heidelberg: Winter, 1938–1954.

ZnŽ – Janina Švambarytė, Giedrė Čepaitienė, *Zanavykų šnektos žodynas 1: A–K*, Vilnius: MELI, 2003.

ZtŽ – Aloyzas Vidugiris, *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: MELI, 1998.
Vidugiris Aloyzas 2004, *Zietelos lietuvių šneкта*, Vilnius.

Audronė KAUKIENĖ
Baltistikos centras
Humanitarinių mokslų fakultetas
Klaipėdos universitetas
Manto 84
Klaipėda
[audrone.kaukiene@ku.lt]